

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

SEPTEMBER 1998
JAARGANG 24 no. 4

*Schrift
lezen*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Katholieke Kerk in Nederland: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum

Luybenstraat 17, 5211 BR Den Bosch. Tel. (+31) 073-6145159

Katholieke Kerk in België: S. Lambregs, pr.

Kastertstraat 19, B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089- 352 883

Ned. Herv. Kerk: Mevr. Josien Folbert, 'Ontmoeting met Moslims'

Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960328/4960329

Gereformeerde Kerken in Nederland: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum GKN

Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960327

REDACTIE:

M. van den Boom

J. Folbert (contacten NHK)

S. Lambregs (contacten RKK, België)

N. Landman

L. van Oers (contacten RKK, Nederland)

C. van 't Leven (contacten GKN)

G. Speelman

K. Steenbrink (eindredactie)

e-mail ksteenbrin@theo.uu.nl

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'

Luybenstraat 17

5211 BR Den Bosch

Tel. (+31) 073-6145159

Fax. (+31) 073-6131175

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f 25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)

Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs

Giro 4300211 tnv Begrip/Cura Migratorum

België: Kredietbank 453-0258581-69

tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Op Internet te raadplegen als:

http://www.hhit.hsholland.nl/levonet/begrip_moslims_christenen

HEILIGE SCHRIFT

Schrift kan iets zeer magisch en bedreigends over zich hebben. Als een ceremoniële handtekening wordt gezet onder een koopcontract, een doodvonnis, een wet, lijkt het alsof een grens is overschreden. Daarom kunnen de 'schrift-religies' ook een groter continuïteit en verspreiding hebben dan de stamreligies, die het meer van het sneller vergaanbare woord moeten hebben. Iedereen kent dan ook wel het verhaal van het feestmaal van koning Belsassar (Dan. 5), waar een hand op de muur het bedreigende Mene, tekel, ufarsin, 'geteld, gewogen, te licht bevonden' schreef. Of die brief van Salomo aan de nog ongelovige koningin van Sjeba: 'Wees niet hovaardig tegenover mij..', een brief die toch ook wel dreigend overkwam (Koran 27:31). Jezus schreef op de grond (Joh. 8:6) een woord nog steeds bediscussieerd wordt, want verstand zijn de schriftreligies niet! Zo mag het in dit JAAR VAN DE SCHRIFT worden: woorden uit de Schrift, die in de discussie tot leven komen.

INHOUDSOPGAVE BEGRIP SEPTEMBER 1998, JAARGANG 24 NO. 4

HET ISLAMITISCHE-CHRISTELIJKE LEERHUIS	
De tekens van Jezus (Wiel Eggen)	145
DOSSIER HEILIGE SCHRIFT	
Nederlandse Koranvertalingen 1641-1953 (Karel Steenbrink)	150
Drie moderne Koranvertalingen bekeken (Cokkie van 't Leven)	158
Aan de rand bevindt zich de hemel (Piet Schelling)	163
Het lezen van de Heilige Schrift (Hassan Elkahlaoui)	170
Moslims in Europa	172
Boeken	174
Cursussen en Ontmoetingen	188

DE TEKENS VAN JEZUS

Wiel Eggen

Q 3:49 *En God zal hem [Jezus] als een gezant tot de Israëlieten zenden om te zeggen: 'Ik ben tot jullie gekomen met een teken van jullie heer: Dat ik voor jullie uit klei iets als de vorm van een vogel zal scheppen, er dan in zal blazen en dat het dan met Gods toestemming een vogel zal zijn. Dat ik blindgeborenen en melaatsen zal genezen en doden levend maak, met Gods toestemming. En dat ik jullie meedeel wat jullie eten en wat jullie in jullie huizen opslaan. Daarin is een teken voor jullie als jullie gelovig zijn.'*

en 5:113 *[Jezus' discipelen] zeiden: 'Wij wensen ervan te eten en dat onze harten gerustgesteld worden en dat wij weten dat jij ons de waarheid hebt gezegd en dat wij tot hen behoren die er getuigen van zijn.'*

In Sura 3 en 5 verwijst de koran met eerbied naar Jezus' vele wonderen, die ook de Evangelies markeren. Sommigen beweren nu dat de islam Jezus vooral, of uitsluitend als wonderdoener ziet, en dat daardoor teveel nadruk gelegd wordt op de vreemde, wonderbaarlijke kanten van zijn zending. Het is belangrijk dat we deze boodschap in de moslim traditie goed leren duiden en die nadruk op de wonderwerken niet misverstaan wordt. Jezus wordt niet afgeschilderd als een circusheld, die allerlei magische kunstjes kent. Zo zien ongelovigen hem, zegt Q 5:113. Maar gelovigen zien het als goddelijke tekens. In dit verband mag de vraag gesteld worden of de koran wel een ander beeld van de weldoende Jezus verkondigt dan de bijbel. Op het eerste gezicht kan dat zo lijken, maar we moeten toch iets dieper leren kijken.

Stellen we eerst vast dat de koran tot doel heeft geloofs zekerheid te brengen in de warrige wereld van velerlei geloven en tradities, en wel door al onze aandacht te richten op de eenheid van Gods werk in onze wereld. Het is onjuist dat de koran zich afzet tegen welomschreven bijbelse visies. De bedoeling is heel anders. Juist omdat er toen allerlei tegenstrijdige visies en versies in omloop waren. Nu pas beginnen we weer te ontdekken hoeveel diverse

vormen van oud- en nieuw-testamentische verhalen er in die tijd in omloop waren. En al die verschillende interpretaties van de bijbelse overlevering veroorzaakten grote conflicten. Als de koran de wonderwerken van Jezus benadrukt, dan heeft het verschil tussen de moslim en christelijke visie te maken met de theorieën die toen de ronde deden over God, de materie, het kwaad, enz. De tegenstelling die we nu kennen is natuurlijk de vrucht van een lange geschiedenis, maar we moeten het begin ervan leren begrijpen binnen de conflicten die er heersten in die lang vervlogen tijd. En in die context is de kwestie rond Jezus' wonderwerken erg verhelderend.

Wat iedereen meteen opvalt is de moslem afwijzing van de gangbare rol die de christelijke verlossingsleer aan Jezus toebedenkt. Zoals bekend was er in Mohammeds tijd onder christenen een fel debat over die verlossingsleer, dat zich steeds meer toespitste op de idee van de "erfzonde". Op de achtergrond speelde de aloude vraag naar de oorsprong van het kwaad in de wereld. Wijd verspreid was een visie die we dualisme noemen en aangehangen werd door het manicheïsme, een complexe godsdienst, uitgewerkt in het huidige Zuid-Irak door Mani, onder invloed van uiteenlopende ideeën uit Oost en West Azië. Ook veel

christenen (de zogenaamde gnostici) waren meegegaan in dat denken, waarin de materie als gevangenis voor de vonken van de geest gold. Volgens hen bestond de religieuze opdracht erin de geest uit dit aardse te bevrijden:

Eeuwenlang is door de oude kerkvaders met dit soort visies geworsteld. Zij wilden vasthouden aan het feit dat God de aardse materie geschapen had en er Zijn tevredenheid over had uitgesproken, zoals het bijbels scheppingsverhaal dat leert. Maar voor het mysterieuze probleem van het kwaad kwamen zij met behulp van bijbelteksten zoals Gn 3 en Rm 5 tot de volgende oplossing: materie in zichzelf is niet slecht, maar het kwade zowel als het goede komt van de menselijke houding tegenover Gods wil. Om te onderstrepen dat de materie in zich neutraal is, leerden ze dat het goddelijke zich met het aardse verenigd had en de materie doordrongen had in de persoon van Jezus. Ze gingen van Jezus als God-mens spreken om daarmee uit te drukken dat het aardse niet totaal Godvijandig was. Maar ze onderstreepten wel dat de materie vóór deze goddelijke tussenkomst in de greep van kwade lag, door het toedoen van de mens. Dit wordt in het Nederlands de 'erfzondeleer' genoemd. Het scheppingsverhaal wordt hier zo verstaan als had de mens vanaf het begin de aarde bedorven, wat slechts kon worden hersteld door Gods eigen ingrijpen in de dood en opstanding van Jezus, zoals men bij Paulus las (zie Rm 6:8-11). Over deze lezing werd door diverse groeperingen zwaar gediscussieerd in het Midden Oosten.

Wat we moeten zien is dat de leer over de erfzonde en de verlossing door Jezus vooral vorm heeft gekregen in dat spanningsveld rond het dualistische denken (dat trouwens ouder was dan het manicheïsme en wortels had in de oude Griekse filosofie). De moslem omwenteling had ook te maken met dit probleem, want het dualistisch denken was toen nog steeds invloedrijk in de regio. Hoewel we niet kunnen

zeggen dat de koran allereerst een reactie was op de manicheïsche leer, of op de christelijke worsteling ermee, moeten we wel goed zien hoe de moslem traditie, ondanks de vele parallellen, afstand nam van beide. Moslims waren niet gelukkig met de christelijke oplossing van het probleem, vooral omdat de erfzondeleer de indruk liet bestaan dat de mens Gods schepping wezenlijk had veranderd en bedorven. De koran was op dat punt heel duidelijk. Wat Adam ook fout gedaan mag hebben, God bleef heer en meester van de schepping, die daarom in de kern ook goed bleef. Dat Jezus voorgesteld wordt als Gods Zoon (Woord), die tot het aardse afdaald om door zijn lijden en dood de ontstane breuk met God te helen, veronderstelt een beeld van God, de wereld en de mens dat totaal onaanvaardbaar is. In de visie van de koran kan maar op één manier geantwoord worden: door vast te houden aan Gods totale macht over de schepping en dus de materie zelf als goed te zien (zie Q 54:49)

In dit licht is het onjuist Jezus te zien als een soort middelaar die de oude band tussen de gevallen wereld en God herstellen komt door eerst af te dalen uit Gods nabijheid en ons daarna mee op te voeren tot God. Dat beeld van een te herstellen band met God vertekent volgens de moslim traditie de historische persoon van Jezus, doordat het teveel bepaald is door het dualistisch denken; en daarom is de leer over de God-mens die daarmee samenhangt een gruwel. Door die leer zijn christenen gaan spreken over Gods Zoon en de drie-vuldigheid. Het is voldoende bekend dat die begrippen onaanvaardbaar zijn voor moslims. Maar de reden daarvoor is eigenlijk niet zozeer dat zij de schijn van veelgodendom wekken, maar dat ze uiteindelijk gebouwd zijn op de erfzondeleer, die de koran niet kan aanvaarden. Het verhaal over de verleiding en val van Adam en Eva krijgt in de koran niet de duiding van een wereld-omvattende schuld, omdat het de

kernboodschap van de koran zou tegenspreken, die zegt dat Allahs macht over de hele schepping één en totaal blijft (zie Q 2:30-39)

Betekent dit nu dat de moslim visie op Jezus radicaal verschilt van de bijbel? Als christenen en moslims samen leren begrijpen wat het strijdpunt in de oude tijd eigenlijk was, zullen ze zien dat ze het in de kern met elkaar eens zijn. Beide richtingen probeerden dezelfde vijand te bestrijden. Maar vele eeuwen van discussies en wederzijdse verkettering hadden de kerk toen tot een visie gebracht waarin, volgens de koran, de ware grootheid van God en van Jezus vertekend werd. Christenen moeten inzien dat de koran geen lagere inschatting van Jezus wil maken, als hij de ideeën over de verlossing en de drievuldigheid verwerpt. Wat de koran ontkent is dat de mens in staat zou kunnen zijn om het wezen van de materie door de (erf)zonde te veranderen. Maar dat is nog geen ontkenning, noch van de zonde of de genade, noch van de menselijke neiging om altijd het tegengestelde te doen van Allah eren (*islam*). *De mens wijkt steeds af van God, doordat hij de materie (en de medemens) manipuleert voor het eigen belang en plezier, terwijl het wezen van Allah juist hierin bestaat dat Hij scheidt uit liefde en zorg voor de wereld.*

Dat de moslim traditie Jezus niet voorstelt als verlosser maar als profeet en wonderdoener heeft hiermee van doen. In het christelijk denken overheerst de idee dat een historische breuk ontstaan was tussen God en mensen door Adams ongehoorzaamheid en dat Jezus komen moest om die band te herstellen. Maar hoe moeten we gehoorzamen aan God begrijpen? Toch enkel als leven zoals God ons geschapen heeft, naar zijn eigen beeld? En dat is leven zonder het zelfzuchtig gedoe van alles misbruiken voor je eigen profijt. Wat in Jezus zichtbaar wordt is niet zozeer het herstel van een mysterieuze band met God Almachtig maar de belichaming van wat

het goddelijk leven eigenlijk is. Wat hij herstelt is niet zozeer de verticale band tussen de mensheid en God, als de liefdesband tussen mensen onderling, en met de rest van de schepping, zoals Allah die vanaf het begin bedoeld heeft. Hij bant de vele negatieve gevoelens en krachten uit die het leven van mensen verzieken, en zo kunnen mensen genezen, letterlijk door Gods kracht. Jezus wordt als een wonderdoener vereerd, niet omdat hij sterke stukjes magie uithaalt, maar omdat hij ruimte weet te geven aan de goddelijke geneeskracht in de schepping. Dus om het scherp te stellen: Jezus kwam niet om de band met een onzichtbare God te herstellen, maar om de door God gewilde band tussen de schepselen tot volle werking te brengen.

Deze laatste visie is zeker niet in strijd met wat de bijbel leert. Er zitten wel haken en ogen aan. Maar die zitten aan elke visie die gelovigen uit welke tekst dan ook afleiden; ook aan de visie die onder christenen gangbaar is. Door de binnenwereldse banden te vergeten en enkel te letten op 's mensen band met de onzichtbare God, hebben christenen vaak het tegendeel bewerkt van wat de bijbel beoogt. Maar dat geldt natuurlijk van elke godsdienst. De nadruk op erfzonde-en-verlossing in de christelijke leer drijft mensen er vaak toe om het geloof een individuele zaak tussen God en hen te maken, waarin Jezus enkel een hulp is voor het individu om bij God, in plaats van bij anderen te komen. De onderwerping aan God verschaalt zo tot een zaak van gehoorzaamheid aan de hogere macht. En die macht kan dan uiteindelijk ook de Staat, de Wet of de Wetenschap worden. Het huidige verzet van veel mensen tegen dit soort religie is begrijpelijk, want het is het tegendeel van wat Jezus deed in zijn aparte benadering van armen, verschoppelingen en geesteszieken. De sterk zelfzuchtige tendens in de westerse levenshouding - met de immorele kant, die moslims vaak aan de kaak stellen - kan daarom gezien worden als een uitvloeisel

van die zo verkeerd begrepen visie op de verlossing, die geheel in individualistische zin werd opgevat.

Teveel hebben christenen naar Jezus opgezien als iemand die de oorzaak van het kwaad kwam oplossen door een fout uit het verleden recht te zetten. Dit vanuit de gedachte dat er ooit iets mis gegaan was dat nu alleen hersteld kon worden door een Gods Zoon. Maar die concentratie op oorzaken uit het verleden is niet wat eigen was aan Jezus. Hij heeft zich nooit ingelaten met theorieën over waar het kwaad nu eigenlijk vandaan kwam. Toen de leerlingen hem vroegen waarom een blindgeborene blind was, of het door zijn eigen zonde kwam (in een vóór bestaan?) of door die van zijn ouders (zie Jo 9:1-3), antwoordde Jezus dat het zinloos was om naar oorzaken in het verleden te vragen. Het enige wat telt is wat wij er in Gods naam (in Gods Geest) nu aan doen. Belangrijk is niet om een verbroken verhouding met God te herstellen, maar om te leven volgens Gods plan en de onderlinge banden te herstellen. Het kwaad is in de wereld, niet omdat er duivelse krachten zijn (zoals de manichaeënen meenden), of omdat iemand in het verleden Gods plan verstoord heeft (zoals de erfzondeleer vaak schijnt te leren), maar omdat er nog niet gebeurd is wat moet gebeuren. De blinde is blind omdat God hem wenst te helpen en te genezen door ons toedoen. De oorzaak van het kwaad ligt volgens Jezus in de toekomst, namelijk in het feit dat de wereld nog wacht op onze inzet om, met Gods Geest en Kracht, de liefde en alomvattende gemeenschap te bewerken. Kwaad moet niet, zoals wij meestal denken, omschreven worden als 'niet meer goed', maar als 'nog niet goed'. Dus niet als iets wat door zonde in het verleden bewerkt is, maar als iets dat er is zolang wij ons nog niet naar God richten om, zoals Allah dat zelf getoond heeft in de schepping, onzelfzuchtig te handelen.

Jezus was iemand die handelde en wonderen verrichtte temidden van een volk dat

blind was geworden voor het leed dat men elkaar aandeed veelal in naam van de wet. Men probeerde de wet te onderhouden om zo de band met God te herstellen, Maar men vergat dat de fout niet lag in wat ooit fout gegaan was, maar in wat vandaag nog niet goed gaat. Door Jezus voor te stellen als iemand die iets uit het verleden kwam rechtzetten, hebben christenen zijn beeld ernstig vertekend. Door de gedachte van de erfzonde en de verlossing af te wijzen en Jezus' wonderwerken te benadrukken kan de koran ons helpen opnieuw in te zien dat de materie niet slecht is, en dat het kwaad helemaal een kwestie is van ons antwoord op de roeping als 'kinderen van God'. Christenen leren terecht dat Jezus niet alleen tot voorbeeld is, maar ons ook door zijn Geest de kracht tot die taak geeft. En dat moet dan verstaan worden als het grootste van zijn wonderen: hij heeft het bewerkt dat de mensen aanvaardden te leven in de Geest van Allah, door alles te richten op de onzelfzuchtige liefde die een goede Vader kenmerkt. Hij heeft iets historisch bewerkt dat het mensen mogelijk maakt om zich aan medemensen toe te wijden op een wijze die *taqwa* mag heten, oftewel de eerbied waartoe Gods aanwezigheid in de wereld ons moet brengen (zie Q. 95:5). Dat hij zich daar zonder wijfelen tot het laatste toe aan heeft weten te geven is een weldoend wonder dat genezend werkt voor allen die hem met eerbied op die weg volgen, omdat het *taqwa*, *iman* en *islam* behelst. De koran roept christenen op om dit van Jezus te aanvaardden.

NEDERLANDSE KORANVERTALINGEN 1641-1953

Karel Steenbrink

Al in de Middeleeuwen werd er uitvoerig over de Islam geschreven. De bronnen over deze grote religie waren evenwel bepaald niet allemaal echt betrouwbaar (zie hiervoor ook de bijdrage van Dr. G.M. Koolen, 'De Islam in de Middelnederlandse literatuur', *BEGRIJP* September 1995, 4-11). Dit werd beter na de uitvinding van de boekdrukkunst en de komst van de eerste vertalingen, met name van de Koran. We moeten ons daarvan evenwel ook geen al te hoge voorstellingen maken. De meeste vertalingen waren zeker niet perfect, en ze waren vaak ingebed in publicaties, die tevens vooroordeel versterkend werkten. Bovendien is een boek als de Koran niet goed te begrijpen los van de gemeenschap daaromheen.

1641 Salomon Swigger

De oudste min of meer volledige vertaling van de Koran in het Nederlands is van een ons onbekende vertaler, die als basis nam de in 1616 reeds in Hamburg gepubliceerde Duitse vertaling van Salomon Swigger. De titel luidt:

DE ARABISCH ALKORAN DOOR DE ZARAZIJSCHEN EN DE TURCKSCHE PROPHETE MAHOMETH.

IN DRIE ONDERSCHYDEN DEELEN BEGRIEVEN: VAN DER TURCKEN RELIGIE, GHELOOVE, AELMOESEN, VASTEN, GHEBEDEN, BEDEVAART NA MECHA, MET 'TSA-MEN SYN GODSDIENSTEN ENDE CEREMONIEN, WETTEN ENDE RECHTEN.

UIT DE ARABISCHE SPRAKE NU NIEUWELYCKCKS INT HOOGDUYTS GETRANSLATEERT MET 'TSA-MEN EEN AENHANGENDE VOORREDEN DOOR SALOMON SWIGGER, PREDIKANT DER KERCKEN TOT NEURENBERGH. ENDE NU WEDEROM UYT DE HOOGDUYTSCHEN IN ONZE NEDERLANTSCHEN SPRAECKE OVERGESET.

GEDRUCKT VOOR BARENT ADRIAENSZ. BERENTSMA, BOECK-VERKOOPER TOT HAMBURGH, 1641

Die 'voorrede' moge dan samenhangend zijn geweest, zij zette wel een duidelijke toon: "Over de inhoud van de Koran en het moeten afwijzen daarvan. Hieruyt

komt ghy verstaen ende vernemen wanneer ende van waer haer valsche Prophete Mahometh synen oorspronck ende begin genomen heeft, ende met wat ghelegenheit die selve dit zijn fabelwerck, lacherlike ende dwaesachtighe leere ghedicht ende ghevonden heeft: want hier in vindt ghy van alle syn droomen, listen ende practycken; ende al syn verleydische menschen-vonden.."

Swigger's werk werd uitgegeven in een boekje van 166 bladzijden, vol gedrukt in het gothische schrift en de koran zelf begint pas op blz. 47. Daarvóór wordt in het 'eerste boek' een beeld gegeven van het leven van Mohammed en van zijn opvolgers als leiders van de Islam (blz. 1-30), gevolgd door een 'samenvatting van Mahomets leere', een vertaling van de *Samenspraak van een jood met Mahomet, die aan hem rekening van zijn lering geeft*. Dit is het verhaal van de Jood Abdussalam, of hier Abdias, Salon zoon, geheten, die aan Mohammed moeilijke vragen stelt, welke alleen door een echte profeet kunnen worden. Zij worden alle juist beantwoord en op het einde bekeert de Jood zich tot de islam. Het verhaal is ook uitvoerig beschreven in de dissertatie van G.F. Pijper, *Het Boek der Duizend Vragen* (Leiden: Brill, 1924).

Op blz. 47 begint dan HET TWEDE BOECK DES ALKORANS. IN DEN WELCKEN BEGREPEN WERT DIE WET, DIE MAHOMETH DEN SARACINEN GEGEVEN HEEFT. De vertaling begint dan met de eerste soera, Al-Fatiha:

Het ghebedt der Mahomisten en Turcken, 't welck sy de moeder des Alkorans noemen.

Inde name des barmhertigen ende goedigen Gods, des Heeren aller dinghen, rechter des toekomstigen oordeels, die daer altoos hooch gheprezen is, wy bidden u, ende op u hebben wy ons vertrouwen, voert ons op den rechten wech die ghy u uytvercoren hebt, ende niet den genen, over welke ghy vertoornt zijt, namelijk der ongheloovighen.

Hierna volgt wel het begin van de tweede soera (hier I. Capittel): *Dit Boeck is sonder eenich bedroch ende valscheyt*, maar het is al snel duidelijk dat we hier met een sterk verkorte weergave te maken hebben. De eerste hoofdstukken zijn nog vier pagina's, maar daarna wordt het al snel korter. Het TWEDE BOECK heeft van blz. 47-104 in totaal 28 hoofdstukken en in het DERDE BOECK (blz. 105-164) nog 97 hoofdstukken: dat zou in totaal (de niet-genummerde openings-soera meegeteld) kunnen wijzen op 126 hoofdstukken, terwijl er in de Koran zelf 114 soera's zijn. We hebben hier dan ook te maken met een compilatie, waarbij delen zijn weggelaten, ook wel weer commentaar en persoonlijke opmerkingen zijn toegevoegd.

Waar moeten we bijvoorbeeld de volgende passages terug vinden, die het III. Capittel opent: *Wij gheven onse ziele Christo den Sone Marie/ ende gheven hem meer macht ende ghewelt als alle de gene die wy hooch verheven hebben / ende waerlijck so hooch/ dat sy oock met God hebben gesproken. Soo Godt wilde soo en soude daer gheen oorlock zijn /*

daer nochtans nu overal twist en oneenicheyt is.. (blz. 60).

Als we vanaf het einde twee hoofdstukken terug tellen komen we toch bij een redelijk getrouwe vertaling van soera 112:

Inden name des barmhertigen ende goedigen Gods. Ghy sult bestandich maer eenen God prediken/ een eenich Godt die noyt gheen Sone voort ghebracht heeft / en niemant sijns ghelijcke heeft.

Zelfs als we in aanmerking nemen, dat een vertaler van de Koran er wel een aantal venijnige opmerkingen over de Islam in moest doen, omdat anders het boek verboden zou worden door een toenmalige regering, dan moeten we toch inzien, dat hier een eigenaardig samenspel van vooroordelen, verkeerde informatie en ook wel juistheden bij elkaar is gezet.

1657 Jan Hendrik Glazemaker

De tweede Nederlandse vertaling werd geschreven door Jan Hendrik Glazemaker, wiens naam ook wel gedrukt werd als Glasemaker. Het was ook geen vertaling van het Arabisch origineel, maar van de Franse van Du Ryer.

De titel (van de tweede druk uit 1696, maar volgens andere opgaven was er ook al een tweede druk uit 1658) luidt:

MAHOMETS ALKORAN

ALLES VAN NIEUWS

DOOR J.H. GLASEMAKER

VERTAALT, EN TE ZAMEN GEBRAGT..

MET KOOPERE PLAATEN VERCIERT,

AMSTERDAM..

Deze vertaling geeft de eerste soera zonder nummer, zodat de hele Koran hier slechts 113 soera's telt.

De eerste soera luidt hier:

'T HOOFTDEEL VAN DE VOORREDEN
TE MECHA GESCHREVEN, IN ZEVEN RE-
GELS BEGREPEN.

*In de naam van de goedertiere en barmhartige God,
lof zij aan de goedertiere en barmhartige
God, Koning van de Dag des oordeels;
wij bidden U aan, wij verzoeken hulp van
U, gelei ons op de rechte weg, op de weg
der gener, aan de welken Gij genade hebt
bewezen, tegen de welken Gij niet ver-
gramt zijt geweest, en wij zullen U niet
afgedwaald wezen.*

Soera 111 (eigenlijk dus 112) luidt:

'T HOOFTDEEL DER ZALIGHEIT

TE MECHA GESCHREVEN.

In de naam van de goedertiere en barmhartige God.

*Zeg tot d'ongelovigen: God is eeuwig, Hij
teelt niet voort. Hij is niet voortgeteelt;
en Hij heeft geen medenoot.*

Glazemaker bood veel meer dan alleen de Koran-vertaling. Hij heeft een voorrede van drie bladzijden *Kort Begrip van de Godsdienst der Turken*, waar Mohammed steeds "deze valsche profeet" wordt genoemd. Blz. 461-506 geeft, na de tekst van de Koran-vertaling het 'Leven van Mohammed' door El-Macinus; 508-518 een vertaling van een verhaal over de hemelreis en 518-547 is de weergave van de hierboven reeds vermelde gesprekken tussen Mohammed en de Joodse rabbi Abdullah ibn Salam. Glazemaker heeft zijn boek nog opgeluisterd met een aantal gravures, waar zeker niet alle moslims blij mee zullen zijn, maar die m.i. toch niet denigrerend bedoeld waren.

1859 Mr. L.J.A. Tollens

Het duurde bijna twee eeuwen voor er een nieuwe vertaling kwam. Deze ontstond in Nederlands Indië en werd vervaardigd door L. Tollens, Advocaat en Procureur bij het Hoog-Gerechtshof. Tollens had weinig goede woorden voor zijn twee voorgangers daar die "vertolkingen nauwelijks dien naam verdienen, en naar slechte vertalingen uit het fransch en hoogduitsch gevolgd zijn.." Hij volgde zelf ook dat procédé. Hij had op zijn bureau vier vertalingen liggen: die van de Italiaan Lodovico Maracci (1698, in het Latijn vertaald), van de Engelse George Sale, professor in Oxford (1734), van M. Kazimirski (1840), tolk bij de Franse ambassade in Perzië en de Duitse geleerde Dr. L. Ullmann (1840). Als Tollens twijfelde, riep hij een niet nader genoemde kenner van het Arabisch te hulp.

Tollens schreef een bescheiden inleiding over het leven van Mohammed van 45 bladzijden en voegde wel zeer veel noten toe aan de tekst: hij nam de volledige serie noten van Kasimirski over en een selectie van de andere commentaren.

In Nederlands Indië werd op de rechtbanken voor moslims het islamitisch huwelijks en erfrecht gehanteerd. Alle juristen moesten dus wel enige kennis van de Islam hebben. De vertaling was dan ook niet voor moslims zelf bedoeld of voor in de religie geïnteresseerden, maar "ofschoon het islamisme in Nederlandsch Indië veel van zijne oorspronkelijke zuiverheid heeft verloren, mag nochtans de koran niemand, die als ambtenaar, als officier, als koopman, als godsdienstleeraar of anderszins, met de inlandsche bevolking in aanraking komt, ten eenemale onbekend zijn..". Tollens vermeldde toch vrijwel niets specifiek over de grote kolonie, behalve een Javaanse vertaling, in 1858 gedrukt bij Lange & Co. te Batavia (xliiii).

Toen hy, door 't overlijden van sijn gemalin, (die hem tot erfgenaam gestelt had) in rijkdom en achtbaarheid toenam, begon hy, met sijn leermester Sergius, en met eenige Joden, die zich by hem hielden, en voornamelijk zeker Baheira, een nieuwe wet toe te stellen, en met sommigen dingen van de Joden, en sommigen van de Christenen t'ontlenen; en hy bragt al de wetten van dese nieuwe leer in een boek, d'Alkoran genoemd.

En op dat dese bedrieger, door hoedanige listen en schandelijk vonden hy ook bedenken kon, dit volk, tot de buik en slaap gegene, bedriegen sou, so voede hy sekere stier op, die hy gewende van zyn handen alleen voeder t'ontfangen. Hy bond dit boek tusschen de hoornen van dit beest, en riep, in tegenwoordigheid van dit elendig en onnosse volk: dese stier met luide stem uit sijn verborge plaats. Toen hy alreë veel van dese goddelijke wetten uitgeroepen had, quame de stier onverwacht uitbarsten, en, veel menschen onderweeg neêrvellende, en deur 't midden van 't volk heen lopenden, bracht dit boek, 't welke hy d'Alkoran genoemd heeft, en dat van dit beest tusschen de hoorns gedragen wierd, in handen van Mahomet, (die hy alleen verschoonde) als van sijn opvoeder. Hy ontving dit boek, als een gift, van de hemel gezonden, met groote eerbewysing, en verklaarde terstont eenige dingen daar uit aan 't volk. Hy maakte door dese vond sig self Koning, en Sergius Profeet: want de duif, by hem komende, bracht aan haar hals een brief, daar dit in geschreven stont, *Dat de geen die den stier 't juk op legt, Koning zy.* Sergius dan een juk brengende, gaf 't aan Mahomet, die 't met gemak den stier oplag. Hy wierd terstont van 't dwase volk Koning genoemd, vermits sy oordeelden dat dit door godlijke beschikking geschiede? en dit Boek wierd ook aangenomen.

Op een aantal plaatsen in de noten verduidelijkt Tollens zijn uitleg door een transliteratie van een Arabisch woord in Latijns schrift, of zelfs ook wel door het in Arabisch schrift te drukken.

Soera 1 werd door Tollens als volgt weergegeven:

In naam van den goedertieren en barmhartige God.

Lof zij God, den Meester van het heeal,

Den Goedertierene, den Barmhartige,

Oppeheer op den dag der vergelding

Gij zijt het, dien wij aanbidden,

Gij zijt het, wiens hulp wij inroepen.

Leid ons op den regten weg,

Op den weg dergenen, die Gij met Uwe weldaden overladen hebt,

Niet van hen, die Uw toorn hebben be-
loopen,

noch van hen die afdwalen.

*Bij MET UWE WELDADEN OVERLADEN..
tekent Tollens aan: 'de profeten en afge-
zanten van God'*

*Bij UW TOORN HEBBEN BELOOPEN verwijst
Tollens naar 'de Joden, terwijl de woor-
den DIE AFDWALEN op de Christenen
zouden zien. Over het algemeen worden
de Christenen door Mahomed met veel
meer zachtheid behandeld dan de Jo-
den..'*

Soera 112 heeft als titel DE EENHEID
GODS

*In naam van den goedertieren en barm-
hartige God*

Zeg: God is een.

Hij is de God, tot wien alle wezens zich
in hun behoeften wensen.

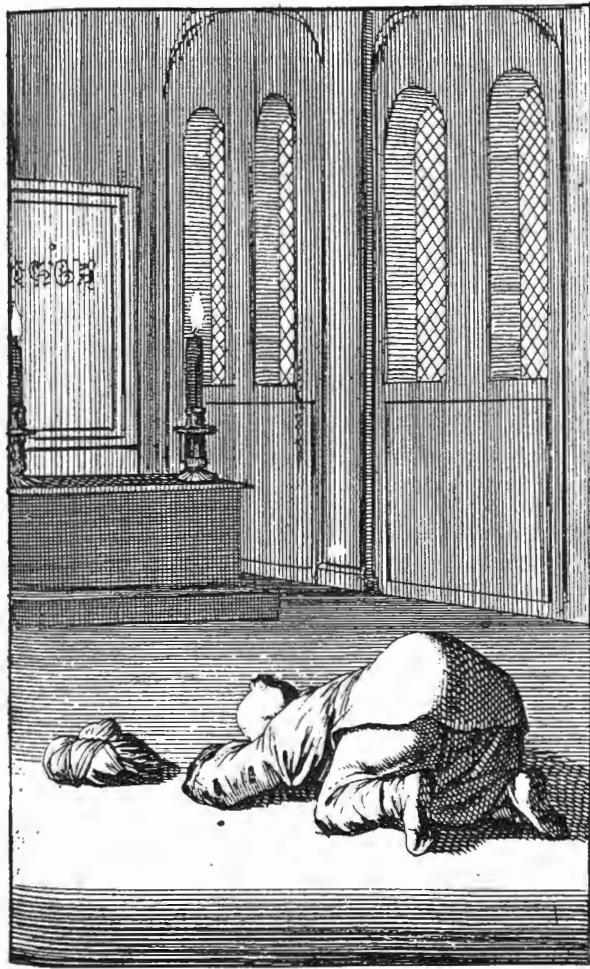
Hij heeft geen kinderen verwekt en is niet
gebaard geworden.

Hij heeft geen gelijke in wien ook.

1860 "Dr. S. Keyzer"

Een jaar na het vertaal- en compilatie-
werk van Tollens verscheen een boek dat
er op het eerste gezicht identiek uit ziet.
Het is *De Koran, voorafgegaan door het
leven van Mahomet, eene inleiding om-
trent de godsdienstgebruiken der Maho-
medanen enz.*. Volgens de titelpagina
waren ook vier vertalingen gebruikt bij
de samenstellingen: dezelfde als die bij
Tollens, met dit verschil dat de Latijnse
vertaling van Maracci was weggelaten en
vervangen door de Duitse levensgeschie-
denis van Dr. G. Weil, bibliothecaris aan
de Universiteit van Heidelberg (uit 1843).
Het geheel werd *bij het Nederlandsche
publiek ingeleid door eene voorrede van
Dr. S. Keijzer.*

Dr. Salomo Keijzer (1823-1868) doceerde
aan de Delftse Academie, de huidige
Technische Universiteit. Hij was daar
betrokken bij de opleiding voor koloniale
ambtenaren, die niet alleen wegen en
bruggen moesten bouwen, maar ook
rechtspraak houden en controleren en
grote gebieden met veel moslims bestu-
ren. Zij dienden dus nogal wat van de
islamitische regels te weten. Keijzer had
dan ook al een lange reeks geschriften
over islamitisch recht op zijn naam staan.
In zijn inleiding tot deze, door een ano-
nieme vertaler geproduceerde compilatie,
betreurt Keijzer het dat er geen echte
wetenschappelijke vertaling in het Neder-
lands is, rechtstreeks uit het Arabisch.
Prof. P.J. Veth (1814-1895) had enkele
jaren eerder nog wel het plan gehad om
zoiets te ondernemen, maar heeft 'aan dat
voornemen, om mij onbekende redenen,
geen gevolg gegeven' (vii).
Eigenlijk vond Keijzer zo'n rechtstreekse
vertaling ook niet nodig: als het om de
globale inhoud gaat, dan kon men zich
beperken tot de genoemde vertalingen.

Uit de Koranvertaling van Glazemaker: echt goed islamitisch is dit toch niet. In de gebedsruimte staan hier kaarsen, terwijl er meestal slechts op grotere hoogte lampen hangen; er is in de moskee zeker geen soort altaar voor geplaatst; de krabbels op de wand lijken wel een beetje op Hebreeuwse letters -wat het ook zeker niet zijn, maar helemaal niet op Arabisch; bij het gebed dient men op de ellebogen te steunen, maar die dienen niet zo ver naar buiten te buigen, doch binnen de schouderbreedte te blijven.

Er zijn soms wel heel typische overeenstemmingen tussen 'Tollens' en 'Keijzer'. Alleen de eerste regels van de inleidingen lijken wel plagiaat, als beiden niet heel eerlijk hadden gezegd, dat het om compiliaties en vertalingen gaat:

Tollens *Levensschets* begint:

"De koran is een vormlooze en onzamenhangende verzameling van zedelijke, godsdienstige, burgerlijke en staatkundige voorschriften, vermengd met vermaningen, beloften en bedreigingen.."

'Keijzer' begint de *Levensschets*:

"De *Koran* is eene onregelmatige en onzamenhangende verzameling van zedelijke, godsdienstige, burgerlijke en politieke voorschriften, gemengd met vermaningen, of beloften en bedreigingen.."

Kleine verschillen dus en die zijn er wel in het gehele werk. Terwijl Tollens naar zijn Europese bronnen verwijst, geeft 'Keijzer' in de aantekeningen rechtstreeks verwijzingen naar bekende werken als Baydawi en Jalalayn. Er zijn filologische uitwijdingen van het Arabisch naar het Hebreeuws, dat bij welopgeleide protestanten immers vaak een middelbare schoolvak was geweest.

Soera 1 heet hier

INLEIDING

In naam van den langmoedigen en al-barmhartigen God

Lof aan God, meester des heelals

Den langmoedige, den al-barmhartige.

Regter op den dag des gerigts.

U bidden wij aan, Uwe hulp roepen wij in. Voer ons langs den regten weg.

Langs den weg dergenen, die zich in Uwe weldaden verheugen.

Niet langs den weg dergenen, die Uwen toorn hebben opgewekt, en niet op dien der dwalenden.

Bij DWALENDEN krijgen wij als commentaar: 'Hiermede worden de Joden en Christenen bedoeld, voor zij van hunne primitieve instellingen afweken, maar niet

de tegenwoordige belijders der laatstgenoemde godsdienst, die van de ware leer van Jezus zijn afgeweken en in een doolhof van dwaling verward zijn (JALLAL-O'DIIN, AL BEIDDAWI enz.)

Soera 112: GODS EENHEID

In naam van den langmoedigen en al-barmhartigen God.

Zeg: God is een eenig God.

De eeuwige God.

Hij baarde niet en werd niet gebaard.

En niemand is Hem in eenig opzigt gelijk.

1934 Soedewo

De Ahmadiyah-beweging werd in Noord-India opgericht door Mirza Ghulam Ahmad (1835-1908), vanuit het stadje Qadian in de Punjab, de provincie die nu nog steeds tussen India and Pakistan wordt betwist. Ghulam Ahmad beschouwde zich als de vernieuwer in de 14e islamitische eeuw, als de tiende incarnatie van Visjnoe en als de Mahdi, de redder die kort voor Jezus tegen het einde der tijden komt. De beweging kreeg aanhang, ook verzet binnen islamitische kringen. Men was trots op de Ahmadi's, omdat zij de islam onder Engelsen en andere westerlingen preekten. Zij werden verdacht, omdat zij Ghulam Ahmad als een profeet zagen, terwijl Mohammed de laatste is. Kort na 1920 kwamen de eerste Ahmadi-missionarissen ook in Indonesië. Zij kwamen zelfs in twee groepen: de Lahore-richting, die in Ghulam Ahmad alleen een vernieuwer zag en de Qadian-richting, die hem als een profeet eert.

De Indonesiër Soedewo, lid van de Lahore-richting, vertaalde als eerste moslim de Koran in het Nederlands. Dit was ook weer geen rechtstreekse vertaling uit het Arabisch, maar uit de Engelse vertaling van de Ahmadi-voorman Maulvi (of Maulana) Muhammad Ali.

Als al zijn vier Nederlandstalige voorgangers, biedt ook de Soedewo-vertaling veel meer dan alleen een vertaling: er is een voorrede van 190 bladzijden, over de leerstellingen en de vroege geschiedenis van de Islam. Daarin zitten al een aantal polemische passages (o.m. met de Syrische christen en orientalist Mingana en de Engelsman Muir). De koran-vertaling is van uitvoerige noten voorzien, terwijl ook de Arabische tekst is meegedrukt. Alles bijeen is het een lijvig boek van ruim 1400 bladzijden, driemaal het aantal bladzijden van de Leemhuis-vertaling (die overigens wel een wat kleiner lettertype heeft).

In 1968 werd de Soedewo-vertaling in Suriname herdrukt, omdat de Ahmadi's daar ook zeer actief zijn.

Een bijzonder karakter van de Ahmadiyah-vertalingen is hun rationalistisch karakter. Wonderen worden niet echt erkend en daarom worden ingenieuze verklaringen gegeven. Koran 4:157 ontkent de kruisdood. Kramers vertaalt *maar niet hebben zij hem gedood en niet hebben zij hem gekruisigd doch voor hen werd een schijnbeeld van hem gemaakt...* Soedewo: *zij doodden hem niet en kruisigden hem ook niet, maar hij werd gemaakt hun te schijnen (als een gekruisigde)*. Het commentaar geeft hierbij aan, dat van Jezus niet de beenderen werden gebroken, dat er bloed uit Jezus' hart kwam "wat een zeker teken van leven" was, dat Pilatus ook niet geloofde in Jezus' dood, dat Maria dacht een tuinman te zien, maar het was Jezus: "zoo'n vermomming zou niet nodig zijn indien Jezus uit de dood opgestaan was.." De Koran ontkent volgens Soedewo niet dat Jezus werd gekruisigd, wel dat hij aan het kruis stierf.

In soera 83 wordt een beeld gegeven van de verschrikkingen van de hel, waar de bozen en zondaars terecht komen. Die plaats wordt in vers 7-8 *Sidjien* genoemd,

een woord dat bij Kramers/Jansen, Leemhuis én ICCN onvertaald blijft, maar Soedewo vertaalt met 'gevangenis' (Ar. *sidjn* betekent ook gevangenis). Voor de hemel staat in vers 18 en 19 *Illiyoen*, ook bij de drie moderne vertalingen onvertaald gebleven. Soedewo geeft: *Hoogste plaatsen .. verhevenste*: de Arabische tekst gebruikt hetzelfde woord. Kennelijk wil men hier een rationele verklaring geven: omdat God en het goddelijke geen ruimte kennen, moet de term 'hoog' hier in de overdrachtelijke betekenis van 'verheven' gezien worden. "De hoogste plaatsen zijn dus de optekeningen van de beste daden, die de mens in staat stellen zich hoog te verheffen en de boeien te verbreken, die hen aan lage begeerten kluisteren."

1953 Mirza Mubarak Ahmad

De Qadian-collega's binnen de Ahmadiyah-beweging (als je dat tenminste mag zeggen, want er is een behoorlijk verschil van mening tussen de diverse takken der Ahmadiyah-beweging), publiceerden in 1953 in Nederland een nieuwe vertaling. Deze staat wat stijl en uitvoerige polemische inleiding betreft, in de lijn van die van Soedewo uit 1934.

Inleiding en commentaar waren hier gebaseerd op geschriften van de zoon en de tweede opvolger van de stichter van de Qadian-tak van de beweging, Mirza Bashiruddin Mahmud Ahmad, die van 1914 tot 1965 deze beweging leidde.

De koran is een boek dat al zoveel eeuwen door bestudeerd is, waarover waarschijnlijk al miljoenen bladzijden zijn geschreven, wordt niet 'onbevangen' of rechtstreeks uit de grondtekst bestudeerd of vertaald, maar steeds in samenhang met reeds bestaande opvattingen bij de vertaler en de door hem geselecteerde boeken. Het is dus dienstig enig inzicht in de achtergrond van de vertaler-commentator te hebben.

DRIE MODERNE KORANVERTALINGEN BEKEKEN

Cokkie van 't Leven

De betere boekhandel in Nederland heeft vier verschillende koranvertalingen op de planken staan. Wat prijs betreft is er niet veel verschil: zo tussen de vijftig en zeventig gulden. Wat stijl van vertaling betreft is er zeker wel een onderscheid. De 'oudste' in het huidige aanbod is de vertaling van de Qadian-Ahmadiyyah beweging (met tegenwoordig haar hoofdkantoor in Rabwah). Deze is in 1953 verschenen en wordt sindsdien herdrukt. Omdat deze vertaling wat stijl betreft sterk gelijkt op de hierboven reeds besproken Ahmadiyah vertaling van Soedewo (uit 1934), wordt hier verder geen aandacht aan geschonken. Wij richten ons hier vooral op het nieuwe of vernieuwde aanbod uit de laatste tien jaar. De laatste jaren kreeg de geïnteresseerde Nederlandse lezer(-es) maar liefst drie verschillende nieuwe Koranvertalingen aangeboden. Daarbij komt voor de lezers de vraag op welke van die uitgaven zij het beste kunnen raadplegen. Dit artikel wil de voor- en nadelen van de drie meest recente vertalingen van de Koran illustreren aan de hand van enkele voorbeelden.

Dr. Fred Leemhuis presenteerde in 1989 zijn vertaling van de Koran met de ondertitel: 'Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands'. Leemhuis probeert daarin de vertaalslag te maken van de Arabische tekst naar modern en gemakkelijk te begrijpen Nederlands. Na het eigenzinnige woordgebruik van de Kramers-vertaling mag deze uitgave gezien worden als een welkome vernieuwing. De titel omschrijft heel nauwkeurig de bedoeling van dit grote vertaalproject: het is een interpretatie van de betekenis van de Arabische Koran. De vertaler neemt enige afstand tot de letterlijke tekst om de inhoud daarvan voor zijn lezers beter toegankelijk te maken - begrijpelijk zelfs op het gehoor en dus geschikt om voorgedragen te worden. Dit blijft de grote verdienste van deze 'weergave' van de Koran door Fred Leemhuis.

Kort daarna (eind 1992) presenteerde ook Dr. J.J.G. Jansen een geheel gereviseerde versie van de Kramers-vertaling uit 1956. Dr. J.H. Kramers volgde het idioom van de Arabische tekst zo nauwkeurig moge-

lijk. En ook deze gereviseerde versie neemt zo min mogelijk afstand van de oorspronkelijke tekst. De typische woordkeuze van Kramers is enigszins aangepast, maar het blijft geschreven in een zwaar en archaisch Nederlands. Deze op het gehoor ingewikkelde vertaling slaagt er echter wel in om de oorspronkelijke taal- en stijlvormen inzichtelijk te maken voor mensen die niet direct toegang hebben tot de Arabische taal. De lezer krijgt in deze weergave iets mee van de opbouw en de onderlinge verhouding tussen begrippen die afgeleid zijn van dezelfde stamradicalen. In deze uitgave ontbreekt helaas de enige echte tekst van de Koran: de Arabische versie. De revisor blijft jammer genoeg gebruik maken van een dubbele nummering van de verzen. Dit kan nodeloos verwarrend werken voor de argeloze lezer, zeker in een tijd waarin de Arabische nummering van Koranverzen algemeen gangbaar is. [Zie over deze vernieuwde herdruk ook BEGRIP,

In 1996 verscheen 'De Edele Koran' onder auspiciën van de ICCN, het Islami-

tisch Cultureel Centrum Nederland. Ook deze uitgave geeft aan de Nederlandse tekst een ondertitel mee: "En een vertaling van de betekenis ervan in de Nederlandse taal". De eindredactie is verzorgd door Dr. Sofjan S. Siregar. Het is een prachtige uitgave, die getuigt van het grote respect dat moslims hun heilige boek toedragen. Dezelfde zorg voor de uitvoering is kenmerkend voor de andere uitgave van de ICCN, een selectie Hadith van An Nawawie onder de titel 'Tuinen der oprechten' - een mooi cadeau, een prachtig boek. [Zie over de Koranvertaling ook BEGRIP Nov. 1997, 264-265; over de Hadith-uitgave BEGRIP Maart 1996, 40]

De bladspiegel van de Koran is helder en geeft naast complete Arabische tekst de interpretatie van de betekenis daarvan in een goed leesbaar - zij het niet geheel vloeiend - Nederlands. Het is een weergave vanuit een gelovig islamitisch perspectief. Voor de buitenstaander kan het gebruik van veel Arabische woorden (zoals *shalât* voor gebed, *hanif* of *qishâsh*) verwarrend werken. De vertalers ondervangen dit door een korte omschrijving van deze termen in voetnoten.

Welke van deze uitgaven is voor de lezers het meest geschikt? Hier volgen drie passages, allen uit de tweede Soera Bakara, genomen uit de drie vertalingen, en voorzien van enig commentaar van een geïnteresseerde (mee-)lezer.

Leenwoorden

Om te beginnen de mooie en geliefde tekst uit Soerah Al Baqarah vers 177 uit de vertaling van de ICCN:

Het is geen vroomheid dat jullie je gezichten naar het Oosten en het Westen wenden, maar vroom is wie gelooft in Allah en het Hiernamaals en de Engelen en de Schrift en de Profeten en die het bezit dat hij liefheeft weggeeft aan de verwanten en de wezen en de behoeftigen en de reiziger (zonder proviand) en de

bedelaars en (het gebruikt) voor het vrijkopen van slaven, en die de shâlat onderhoudt, de zakât geeft. En die trouw zijn aan hun belofte wanneer zij een belofte hebben gedaan en de geduldigen in tegenspoed, in rampspoed en in oorlogstijd. Zij zijn diegenen die Moettaqôen (NOOT 5) zijn, en zij zijn het die godvrezenden zijn.

Deze passage is een goede kennismaking met de vertaling van de ICCN. Aan deze vertaling liggen duidelijke methoden en keuzen ten grondslag. Siregar verantwoordt er enkele in zijn inleiding.

Kenmerkend is het gebruik van Arabische termen, bijvoorbeeld het gebruik van het woord Allah. Dat is om precies te zijn de Arabische term voor het Nederlandse woord God. Leemhuis maakt gebruik van dit in ons land meest gangbare woord, zoals het ook onder christenen gangbaar is. Hij veronderstelt daarmee een overeenkomst tussen het Godsbegrip in de beide religies. Het gebruik van het woord Allah daarentegen legt de nadruk op de eigensoortigheid van God in de islamitische geloofsbeleving.

Om dezelfde reden laat de ICCN-vertaling ook andere islamitische geloofstermen in de tekst onvertaald. Het zijn woorden die binnen de islamitische geloofsgemeenschap, en dus ook in Nederland, gangbaar zijn om bepaalde verplichtingen en gebruiken van de godsdienst te benoemen. Zo komt in het volgende Koranvers (Soerah 2:178) het woord 'qishâsh' voor - een voor Nederlanders onbegrijpelijke term. Leemhuis omschrijft het woord als 'vergelding'. De ICCN introduceert als het ware nieuwe leenwoorden in het Nederlandse spraakgebruik. De vertaler onderstreept daarmee de eigensoortigheid van deze islamitische begrippen. En daarmee veronderstelt hij een principiële onvergelykbaarheid van de islamitische en de Nederlands/christelijke betekenis van religieuze gebruiken.

Om het onbegrip van de niet-islamitische lezer te ondervangen werkt de vertaling met voetnoten. Deze methode wijst erop dat de vertaling vervaardigd is ten behoeve van de islamitische gemeenschap voor een gelovige en eerbiedige lezing van het Heilige boek.

Voetnoten

De ICCN maakt spaarzaam, waar dit voor de verstaanbaarheid nodig is, gebruik van voetnoten. Het zijn over het algemeen korte verklaringen vanuit een orthodox islamitisch geloofskader. Een voorbeeld uit bovenstaande passage is de noot bij het woord *Moettaqoèn*: "de Moettaqoèn zijn zij die beschikken over *Taqwa*, d.w.z. het vrezen van Allah's toorn en het zich daartegen beschermen door te doen wat hij heeft bevolen en door zich verre te houden van wat hij verboden heeft verklaard" (Noot 5).

Deze methode kan verwarrend kan werken. Leemhuis en Jansen, die *Moettaqoèn* wel vertalen, gebruiken in de laatste zin twee Nederlandse termen: 'oprecht' en 'godvrezend/vrezen'. De ICCN gebruikt in feite twee maal dezelfde betekenis voor twee verschillende woorden en laat de eerste betekenis van 'shadaqa' - betrouwbaar/oprecht - hierdoor buiten beschouwing.

Het is de vraag in hoever je met het gebruik van nieuwe leenwoorden als deze kunt gaan. Naast *Moettaqoèn* komt het naamwoord *Taqwa* in de vertaling voor - maar het werkwoord '(God) vrezen' wordt door Siregar wèl omgezet in het Nederlands. Hierdoor kan het gebeuren dat de verwantschap tussen deze begrippen in de vertaling verloren gaat.

Niet alle noten bij de ICCN-vertaling verklaren leenwoorden. In Soerah Baqarah klinkt in vers 47 een oproep van God/Allah aan het Joodse volk:

O Kinderen van Israël, gedenkt Mijn gunst die ik jullie heb geschonken, en dat ik jullie heb bevoorrecht (NOOT 12)

boven de (andere) volkeren.

Noot 12 legt het vers aldus uit: "Deze bevoorrecht hield de nabijheid van Allah in, zolang de Kinderen van Israël zich aan het verbond met Hem hielden, en ook de leiding van de vele Profeten die Allah uit hun midden zond. Deze bevoorrechte positie gold slechts voor die tijd en gold niet voor ieder individu". Middels deze noot sluit de vertaling andere mogelijke betekenissen van het vers op voorhand uit. Het is een toepassing van de substitutietheorie, een redenering die binnen de christelijke theologie op dit moment zeer omstrede is - namelijk dat de rol van het uitverkoren volk Israël overgegaan zou zijn van het joodse volk op de christelijke gemeente en daarna op de gemeenschap van moslims?... Door de toevoeging van een noot als deze geven de vertalers inzicht in de theologische en ideologische vooronderstellingen van waaruit zij de Koran verstaan.

Interpretatie

Alle vertalers maken gebruik van verklarende notities. Kramers/Jansen gebruikt daarvoor het notenapparaat. Siregar en Leemhuis voegen verklarende woorden toe aan de lopende tekst, in de regel tussen haken, om aan te geven dat deze woorden niet voorkomen in de oorspronkelijke versie. Hiermee geven zij aan wat de meest waarschijnlijke betekenis is van bepaalde Koranverzen, vooral daar in de oorspronkelijke versie woorden zijn weggelaten. Het is een uitleg ten behoeve van de lezer. In de eerder genoemde passage (2:177) lezen we bij ICCN: *Vroom is wie .. het bezit dat hij liefheeft weggeeft... en (het gebruikt) voor het vrijkopen van slaven.* Leemhuis vertaalt hier: *en voor (de vrijkoop van) de slaven.* Voor wie het Arabisch niet beheerst en toch wil weten welke woorden precies in de originele tekst voorkomen biedt Jansen uitkomst. In het wonderlijke taaleigen van Kramers zegt hij: *wie het bezit, ondanks*

zijn liefde daarvoor, geeft aan .. de zoon des wegs (noot 104) en voor de geknechten. In dit vers neemt Siregar dus veel vrijheid van interpretatie en door een extra werkwoord in te voegen zonder de lezer hierop opmerkzaam te maken. Wat Kramers betreft: als zijn omzettingen in de Nederlandse taal te onbegrijpelijk worden verklaart hij zichzelf in de voetnoten door middel van een enkel moderner begrip: "Noot 104: de reiziger".

De bedoeling van dit vers is duidelijk en daarom zijn de verschillen tussen de vertalingen niet wezenlijk. Dat is natuurlijk niet altijd het geval. Soms is er wel sprake van belangrijke onderlinge verschillen. Hierbij is uiteraard het geloofskader waarbinnen de Koran wordt uitgelegd van doorslaggevend belang.

Een voorbeeld van verschil in interpretatie is te vinden een ander veel geciteerd vers uit Soerah 2 over de vastenmaand Ramadan. Ik citeer nu uit de uitgave van Leemhuis.

Jullie die geloven! Aan jullie is voorgeschreven te vasten, zoals het was voorgeschreven aan hen die er voor jullie waren - misschien zullen jullie godvrezend zijn - voor een bepaald aantal dagen. Maar als iemand van jullie ziek is of op reis, dan een aantal andere dagen. En zij die er wel toe instaat zijn [maar het niet doen] hebben als vervangende plicht een behoeftige te spijzigen, maar als iemand uit zichzelf iets goeds doet, is dat beter voor hem en dat jullie vasten is ook beter voor jullie, als jullie dat maar weten. De maand Ramadaan is het waarin de Koran werd neergezonden als een leidraad voor de mensen en als duidelijke bewijzen van de leidraad en het reddend onderscheidingsmiddel. (2: 183-185)

Deze verzen laten iets van de vertaalslag en de stijl van Leemhuis zien. Het is genomen uit een serie Koranverzen over de vastenmaand. De verhelderende toevoegingen tussen de haken zijn in dit geval alles behalve eenduidig, met name

over de vraag wie er 'vervangende offergaven' moet brengen als hij/zij niet vasten kan - of niet wil?

Leemhuis betreft het vers op allen die 'ertoe in staat zijn (en het niet doen)'. Jansen sluit zich in het notenapparaat bij deze interpretatie aan. De ICCN spreekt vanuit een ander perspectief: *En op degenen (van hen) die het (slechts met grote moeite) kunnen volbrengen, rust de plicht van de Fidyah: het voeden van een arme.* Mogen alle moslims die niet willen vasten de verplichting afkopen? Of geeft God hier aan dat Hij lankmoedig is met hen die wel willen vasten, maar die dit om verschillende redenen niet kunnen volbrengen? Even verderop lezen we immers: *God wenst het jullie gemakkelijk te maken en niet moeilijk (2:185)?* De oorspronkelijke tekst geeft geen uitsluitel. De interpretaties verschillen.

Het is dan ook terecht dat zowel Leemhuis als Siregar in een verantwoording duidelijk aangeven op basis van welke exegese zij tot hun interpretatie zijn gekomen.

Taaleigen

In bovenstaande passage komen alweer twee specifieke theologische islamitische begrippen voor. Het 'reddend onderscheidingsmiddel' komt in de weergave van de ICCN voor als Al Foerqân. Een noot legt het begrip uit als: 'de Onderscheider tussen de Waarheid en de valsheid'. Ook *Fidyah* wordt in een noot omschreven: 'vervangende plicht'.

Bij het eerste woord lost de Nederlandse omschrijving van Leemhuis, het 'reddend onderscheidingsmiddel', de onbegrijpelijkheid van de zin niet op. De twee ingewikkelde termen blijven vreemd klinken in het gehoor. De methode van de ICCN, een leenwoord met omschrijving, maakt de betekenis minstens zo duidelijk. Het woord is kennelijk zo specifiek islamitisch theologisch dat het haast onmogelijk is om een passend

Nederlands alternatief te vinden. Voor Fidyah 'vervangende plicht' geldt dit niet. De omschrijving in het Nederlands is correct en duidelijk en laat zich goed invoegen in de lopende tekst.

Kramers/Jansen vertalen *Fidyah* met één woord, correct maar archaisch: 'zoenspijs'. Het woordgebruik van Kramers is vergezocht, maar heel letterlijk. Kenmerkend is de weergave van het woord 'Koran' in dit vers. Kramers/Jansen vertaald dit heel letterlijk met een variant op de betekenis van de stamradikalen: 'de Oplezing'. Deze vertaling maakt de zin praktisch onbegrijpelijk: 'waarin de Oplezing is neergezonden tot rechte leiding voor de mensen'. Leemhuis en de ICCN vertalen beiden *Qoer'an* in minstens zo gangbaar Nederlands: de Koran. Er zitten voordelen een letterlijke vertaling, maar wat verloren gaat is de leesbaarheid.

Concordant

In het volgende vers gebruikt de Koran veel woorden van dezelfde stam. De vertalingen daarvan illustreren het belang en de problemen van een concordante vertaling. Ik citeer Soera 2:186 in de vertaling van Kramers/Jansen:

En wanneer Mijn dienaren u over Mij ondervragen, dan ben Ik nabij om te verhoren de aanroep van de aanroeper, wanneer hij Mij aanroept; laten zij Mij dan om verhooring vragen en in Mij geloven. Wellicht dat gij u recht zult richten.

Er komen in deze zinnen twee stammen meerdere keren terug en terecht laten Siregar en Kramers/Jansen dat in hun vertalingen duidelijk merken. Leemhuis doet hier concessies met het oog op de leesbaarheid van de tekst en wisselt 'bidden' af met 'aanroepen'. Kramers geeft een wel erg vergezochte vertaling van de stam 'djâba/horen' - dat in twee verschillende maar verwante vormen van het werkwoord zowel aan God als aan mensen toegeschreven wordt. ICCN geeft

hier een betere en tevens concordante weergave: *Ik verhoor de smeekbede van de smekende .. Laten zij aan Mij gehoor geven....* Beide Arabische woorden die hier vertaald worden afgeleide vormen van het woord 'horen' kunnen de betekenis dragen van 'antwoorden' en ook van 'luisteren naar'.

De Eeuwige, de Bestendige, de Enigste

De lezer heeft nu een enkel voorbeeld gezien van de manier waarop deze drie recente uitgaven van de Koran vertaald zijn. Hopelijk kan dit hen helpen om een keuze te maken. Natuurlijk hangt er veel af van de bedoeling waarmee zij de Koran raadplegen.

De twee vertalingen in modern Nederlands hebben het grote voordeel dat ze zich aanpassen aan het hedendaagse taaleigen. En toch doen deze twee versies ook veel concessies en het resultaat blijft stram en houderig. Dat is jammer voor een boek dat in de oorspronkelijke versie veel literaire en poëtische kwaliteiten heeft. Het is nog wachten op de vertaling die niet alleen de inhoud weergeeft, maar ook aandacht besteedt aan de vorm waarin de boodschap in het Nederlands gehoord wordt.

Het is uiteraard ook belangrijk om rekening te houden met de interpretatie waarmee de Koran uitgelegd wordt door de vertalers. Leemhuis richt zich met name op het Nederlandse gehoor en schrijft een, ook voor niet-moslims, duidelijke lopende tekst. De ICCN schrijft vanuit een orthodox islamitisch perspectief en de vertaler neemt veel vrijheid om terwille van de verstaanbaarheid een uitleg te geven aan de bedoeling van de oorspronkelijke woorden.

Voor de betekenis van de inhoud van de Koran kan de Nederlandse lezer het beste terecht bij de weergave van de ICCN of van Leemhuis. Maar het is altijd de moeite waard om daarnaast de vertaling van Janssen (of de originele Kramers) op

te slaan om zicht te krijgen op de structuur van de Arabische tekst. Het is een enorme vooruitgang dat het nu voor alle Nederlanders - ook voor hen die geen directe toegang hebben tot de Arabische taal - mogelijk is om een kennis te nemen van meerdere deskundige vertalingen, elk met een eigen methode en interpretatiekader. De lezers kunnen deze vertalingen naast elkaar leggen en onduidelijke passages op het spoor komen. Zo krijgen zij zicht op andere mogelijke interpretaties.

Ter illustratie van dit voordeel kijken wij naar het veelvuldig geciteerde Soerah 112 *Al-Ichlaas*. Daarin komt het moeilijk te vertalen begrip *samad* voor. In de ICCN-vertaling wordt dit ene woord weergegeven door een hele zin:

"Zeg, Hij is Allah, de Enige. Allah is de Enigste van Wie al het geschapene afhankelijk is ..."

Kramers/Jansen vertaalt hier 'de Eeuwige' en Leemhuis gebruikt 'de bestendige'. Geen van drieën is foutief.

Beide betekenissen zijn mogelijk en de reikwijdte van dit begrip voor gelovige moslims is weergegeven in de uitgebreide omschrijving van Siregar. Het is een verdienste van de ICCN en grote stap voorwaarts voor de moslingemeenschap in dat zij nu de beschikking heeft over een vertaling die modern is, goed leesbaar en geïnterpreteerd vanuit een gelovig orthodox islamitisch perspectief. Maar de Nederlandse lezer wacht nog op een vertaling die ook recht doet aan de esthetische waarde van de Koran.

"De Edele Koran. En een vertaling van de betekenissen ervan in de Nederlandse taal." Islamitisch Cultureel Centrum Nederland (ICCN), Postbus 33774, 2503 BB Den Haag.

"De Koran. Uit het Arabisch vertaald door J.H. Kramers" 14^e druk, met een inleiding van dr.J.J.G. Jansen, Agon, 1956/1989.

"De Koran. Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands." Fred Leemhuis. Fibula/ unieboek Houten 1989.

AAN DE RAND BEVINDT ZICH DE HEMEL

Piet Schelling

In dit artikel wil ik u inzicht geven in mijn omgang met het heilige boek, in het bijzonder met de bijbel. Dat doe ik op een persoonlijke manier. Ik probeer zo te laten zien welk proces ik onderga bij het lezen van bijbelse teksten. Mijn leeswijze spits ik toe op de 'anderen' in de heilige Schrift.

Heilige boeken

Als ik in ogenblikken van stilte en inkeer een van de heilige boeken in mijn hand leg, dan raak ik soms ontroerd. Niet zozeer vanwege de heiligheid van het boek, maar veeleer vanwege de gedachten en beelden die opkomen. Terwijl ik het boek nog gesloten voor me heb en nog geen enkel woord tot me is gekomen, denk ik aan degenen die door de eeuwen heen uit dit boek kracht hebben geput. Ik zie beelden van mensen die zich geen raad weten of die de weg en het zicht kwijt zijn. Dan scharen zij zich rondom hun boek en vinden troost en visie om verder te gaan. Ik hoor mensen vragen naar het hoe en het waarom en het waartoe van zoveel. Pratend, discussiërend, luisterend en met het boek op hun schoot, zoeken zij antwoorden. Mijn gedachten gaan nog verder terug op zo'n moment van bezinning. De auteurs en acteurs van het boek verschijnen op mijn netvlies. Mensen zoals ik en hij en zij, zo stel ik me voor. De auteurs: zij hebben het buitengewone in het gewone gezien en verstaan. Zij werden gegrepen door de vreemde aanwezigheid van de Eeuwige in de tijd. Inderdaad, een vreemde aanwezigheid. Hij of Zij of Het, nabij en ver weg, voelbaar maar niet tastbaar, een en al ontvouwing zonder het Geheim prijs te geven. De acteurs: mensen van vlees en bloed, mensen van heinde en verre, heen en weer geslingerd tussen vrees en hoop. Zij zijn in het verhaal op zoek naar erkenning, bevestiging, aanvaarding en zo-

veel meer.

Over welk heilig boek heb ik het tot nu toe? Ik heb nog geen keus gemaakt. Wat ik hier boven beschrijf, geldt voor alle heilige boeken, de bhagavad-gita, de bijbel, de koran... Zeker, niet elke openbaring is gelijk. De ene godsdienstige traditie is stellig niet de andere. We zouden de tradities en het gebruik van de tradities door de Eeuwige tekortdoen, als we geen onderscheid maken. Maar het past niet dit onderscheid aan te geven door boeken naast elkaar te leggen en deze vervolgens te beoordelen op minder waar of meer waar. Elk heilig boek stelt zich in dienst van de waarheid. De waarheid van een heilig boek is echter relationeel bepaald en ontstaat niet los van concrete mensen. De relatie die gelovigen met hun boek onderhouden bepaalt tot op zekere hoogte het waarheidsgehalte. De waarheid komt aan het licht door de wijze waarop wij met het boek omgaan en het toepassen in ons leven.

Nooit mag het fundamentalistisch gehanteerd worden. Dat is in strijd met zijn karakter. Want alle heilige boeken hebben als hoofdlijnen gemeen, dat zij de mens ontvankelijk willen maken voor de liefde van God die hunkert om te groeien in elk scheepsel én dat zij mensen onderling willen brengen tot beminnde schepselen die uit zijn op vrede en gerechtigheid. Beide hoofdlijnen worden gedragen door het besef dat elk mens-kind gelijke rechten en gelijke kansen dient te hebben.

De bijbel: een persoon

Maakt het dan niet uit, met welk boek iemand door het leven gaat? Stellig. Voor mij is de bijbel hét heilige boek. Daarmee zeg ik niet dat het op voorhand heiliger, diepzinniger, groter en mooier is dan andere heilige boeken. Maar ik ben door mijn opvoeding, ontplooiing, geloofsbeleving een relatie met de bijbel aangegaan. Aanvankelijk groeide die stukje bij beetje, van huis uit. Later heb ik bewust voor die relatie gekozen. De bijbel is voor mij een soort persoon, met wie ik communiceer, die voor mij een tegenover en medestander tegelijk is. De basis voor die relatie tussen de bijbel en mij is liefde: die uit letters en woorden bestaande persoon bemint mij, ik bemint die persoon. Soms hebben we ook ruzie, is er strijd, onbegrip. We kunnen vrij heftig tegen elkaar te keer gaan. Nu eens aaien we elkaar over de bol of vallen elkaar in de armen, dan weer staan we tegenover elkaar en zijn we elkaars tegenwind.

Kan dat, de bijbel als persoon? Jawel. Het gaat toch louter en alleen om relaties in de bijbel? De relatie tussen personen, tussen volkeren, tussen God en zijn schepselen. Ik word, zodra ik dat boek open, deelgenoot van die relaties. Daarom is aandachtig lezen van een tekst nooit vrijblijvend. Ik ben altijd zelf in het geding. Al lezend ontstaat er een situatie waarin de personen van verhalen en gedichten zich verstrengelen met mij en mijn context. Er breekt veelal een moment aan tijdens het lezen, waarop het verhaal van weleer het verhaal van vandaag wordt. Dáár breekt de autoriteit van de bijbel door. De bijbel heeft op zich geen gezag. Hij heeft geen gezag omdat een synode hem ooit als gezaghebbend heeft aanvaard. Nee, het gezag komt van binnenuit, het ontstaat als de tekst ook echt wat te zéppen heeft of als ik me door de tekst laat gezéppen.

Tegendraads

Wat mij buitengewoon fascineert in de bijbel, is zijn tegendraadsheid. Telkens lichten er voorvallen op waarin heersende rollen worden omgekeerd. Ineens blijkt de status quo als een godheid te worden benaderd, maar dan wel een godheid die van zijn voetstuk wordt gehaald. De status quo een god? Ja, want de status quo zweert bij het bestaande. De status quo, hoe vroom ook, heeft iets bezetens over zich, omdat het wil handhaven, vasthouden. Het heeft de neiging alles wat buiten het gangbare treedt te negeren en meestal ook te veroordelen. Misschien is het geoorloofd te zeggen dat de 'heiligheid' van een godsdienstig boek afhangt van de mate waarop de status quo onder vuur wordt genomen. Wat gewoon is, heerst. Wat ongewoon is, moet zich verantwoorden. Het ongebruikelijke heeft altijd achterstand. Is dat dan verkeerd?, vraagt iemand. Dat hangt ervan af. Telkens staan we als gelovigen voor de vraag, in hoeverre onze ideeën en idealen, verborgen in vormen en gewoonten, menselijk zijn. Daarmee bedoel ik: in hoeverre beknotten we mensen in hun vrijheid en daardoor in hun groei? De een kan door zijn visie en zijn omgang met de bijbel de ander het zicht op God ontnemen.

Ik zei zojuist, dat het tegendraadse van de bijbel mij zo aanspreekt. Maar dit aanspreken is mij niet altijd welgevallig. De tegendraadse raakt ook mijn leven, in die zin dat het haaks kan staan op mijn belangen en keuzes.

Buitenstaanders

Dit alles komt het scherpst naar voren in de verhalen waarin mensen die buiten de boot zijn gevallen, in beeld komen. Verhalen van buitenstaanders, randfiguren, zonderlingen. Zij tarten louter en alleen al door hun aanwezigheid de status quo

van de maatschappelijke en religieuze posities. Het is een buitengemeen boeiende onderneming om heilige boeken te lezen vanuit de gedachte: zijn er buitenstaanders, en zo ja, hoe komen zij naar voren? Wat betekenen zij in een verhaal? Hoe is hun verhouding tegenover de meerderheid? Als we spreken over buitenstaanders veronderstellen we tegelijkertijd dat er 'binnenstaanders' zijn. Zonderlingen vallen op door de overheersing van 'gewoonlingen'. Randfiguren danken hun naam aan het feit dat haast iedereen zich tot de 'kern' rekent. Alloctonen komen in beeld omdat zij een minderheid vormen te midden van 'autoctonen'. Vreemde godsdiensten trekken de aandacht omdat er een 'heersende godsdienst' is. Buitenstaanders, zonderlingen, randfiguren, alloctonen, andersgelovigen - zij vormen een bedreiging omdat de vanzelfsprekendheid van het overheersende wordt ondermijnd. Dat maakt angstig voor dat andere, voor die ander. Welke rol spelen buitenstaanders in de bijbel? Deze vraag houdt me bezig, achtervolgt me, laat me niet los. Ik merk al meer dat het antwoord op die vraag wel eens van cruciale betekenis kan zijn voor mijn denken, leven en geloven. Eerlijk gezegd ben ik een beetje bang voor die vraag. Nee, dat is niet helemaal juist, ik vrees niet zozeer de vraag maar het antwoord. Ik zit zo vast aan het gebruikelijke en het bekende. Angst vervult me als ik moet loslaten. Loslaten doet pijn, maakt onzeker. Huiver bevangt mij als ik me probeer in te denken wat er bij mij moet veranderen als die buitenstaander letterlijk of figuurlijk op mijn stoep staat. Mijn godsdienstige stoep, mijn exegetische stoep, mijn maatschappelijke stoep, mijn ideologische stoep, mijn kerkelijke stoep. Uit ervaring weet ik dat de beweging van buiten naar binnen, de beweging van het vreemde naar het bekende en andersom - mensen verandert. En stel dat ik verander...

Nogmaals: Welke rol spelen buitenstaanders in de bijbel? Of nog anders gesteld: Hoe is de houding van de bijbel tegenover hen die niet echt tot de kring behoren? Het antwoord is simpel: zij blijken bij herhaling uit te groeien tot hoofdrolspelers. Ten eerste is de bijbel gegroeid in de schoot van de *outcast*. Hij is ontstaan te midden van mensen die leden onder vervolging, ballingschap, verdrukking. Dat bepaalt de sfeer en dat tekent de kleur van de bijbel. Ten tweede bruist het in dit heilige boek van gebeurtenissen waarin iemand van buiten de kring in het centrum wordt gezet. Wordt gezet, een passivum. Hij of zij wordt naar binnen gehaald door de Heer. In de eerste plaats omdat Hij niet kan aanzien dat zijn geliefde mensenkinderen teloorgaan; zo zijn ze niet bedoeld. Dikwijls balanceert de randfiguur op het touw van verlorenheid. Echter, zo is hij of zij niet bedoeld. In de tweede plaats schakelt God keer op keer buitenstaanders in om degenen die binnen zijn of menen binnen te zijn, de ogen te openen. Buitenstaanders als boden of engelen. Randfiguren als spiegels waarin binnenstaanders worden ontmaskerd. Zonderlingen als voorbeeld van echt leven. Het is haast niet te geloven. Verbijsterend soms. Enkele voorbeelden.

De *vreemdeling* als buitenstaander: Ruth, de Moabitische vrouw steekt de grens naar Israël over en draagt nota bene indirect de messias in haar moederschoot. Alle stemmen die roepen dat er van ginds weinig goeds valt te verwachten, verstommen.

De *andersgelovige* als buitenstaander: de buitenlandse zeelieden gaan in de storm op hun knieën voor hun God en tonen diep respect voor de God van de profeet Jona, en dat tot lering van Jona. Want deze profeet voelt zich met zijn geloofstraditie verheven boven die anderen. Ieder die zegt dat het geloof van anderen sowieso beneden de maat is, zingt vanaf

nu een toon lager.

De *prostitutee* als buitenstaander: Rachab, de Kanaänitische vrouw die met haar moed Jozua en de zijnen redt van de ondergang. Wie durft nog beweren dat gerechtigheid niet van buitenaf kan komen?

De *onaanraakbare* als buitenstaander: een onooglijke vrouw, lichamenlijk verminkt en geestelijk een wrak, levend aan de rand, wordt door Jezus in het midden van de synagoge geplaatst, en staat daar - vol verlangen en een en al ontvankelijkheid - als model voor de nieuwe gemeenschap. Het komt dus voor dat in de mens aan de rand het centrum van geloof en leven aanwezig is.

De *ballingen* als buitenstaanders: Israël dat terechtkomt in Egypte en Babylonië en daar, te midden van onderdrukking, op een geven moment gerespecteerd wordt en ruimte krijgt om zijn eigen cultuur en godsdienst te beleven. Zo leren ons de verhalen van Jozef en Daniël. Het kan dat twee werelden, twee culturen, twee achtergronden, twee volkeren dat ene punt bereiken, dat zij geen bedreiging meer vormen voor elkaar. Integendeel, zij ervaren elkaar nodig te hebben.

Het zijn deze verhalen die mij anders hebben leren kijken naar de wereld van vandaag. Het kan ook andersom gewerkt hebben: door de werkelijkheid waarin ik verkeer zijn mijn ogen opengegaan voor signalen uit de heilige Schrift dat het God te doen is om ruimte te scheppen voor alle mensen. Mijn angst voor die ander ebt langzaam weg. Om het met de woorden van het gedicht 'Messiaans' te zeggen:

Aarzelend ontgrendel ik de deuren
en ontsluit de vensters van mijn huis.
Bang ben ik voor ongenode gasten,
bevreesd voor onbekenden bij mij thuis.

Maar als de vreemde vogel binnen vliegt
en ik zijn ogen op mij zie gericht,

stroomt door mij heen een gloed van diep
geluk,
die vreemde heeft een menselijk gezicht.

Lezen is leren is leven

Hoe lees ik zulke verhalen? Ik kom terug op een eerdere opmerking dat de bijbel een soort persoon is. Ja, elk verhaal of stuk poëzie heeft iets van een levendige figuur. Ik sta in relatie met de tekst. Soms duurt het lang eer die ander mij toelaat of eer ik mezelf geef. Aarzelend, afstandelijk soms draai ik om de tekst heen. Ik wacht af. Tegelijkertijd verlang ik om echt bij die ander binnen te komen. En daarbij past het gebruikelijke exegetische werk.

Het eerste wat ik doe, is lezen. Aandachtig lezen. In deze fase zit ik nog aan de buitenkant van het verhaal. Ik ben nog niet echt binnen. Maar vanaf een zekere afstand probeer ik enkele ruwe lijnen te ontdekken. Zo'n eerste indruk is beslist niet onbelangrijk. Er komen vragen bij me op. Hier en daar wekt een woord nieuwsgierigheid op. Er zijn dingen die ik niet begrijp. Vooral in deze fase merk je dat je leest met ogen die bepaald zijn door je levenservaring en je levenssituatie. Je leest gekleurd. Je brengt je eigen wereld mee. Woorden in een tekst krijgen betekenis door hetgeen ze oproepen op grond van jouw zienswijze en ervaringen. Het is niet waar dat iemand onbevooroordeeld de bijbel (of welk ander heilig boek ook) leest. Welnee, zonder dat we ons dat direct bewust zijn, maken we keuzes. We kijken van een bepaalde kant tegen een verhaal of tekst aan. Daarom is fundamentalistisch lezen zo gevaarlijk, omdat mensen denken dat hetgeen zij in de tekst zien de enig juiste zienswijze is. Daarmee verabsoluteren zij zichzelf, ja, zij laten hun eigen leeswijze samenvallen met de waarheid. Zij zijn de waarheid en dus vergoddelijken zij zichzelf. Het

gevolg is rampzalig: tegenspraak wordt niet geduld; de dialoog is uitgesloten; wie anders denkt, is slecht. Laten we - zeker in ons tijdperk van dialogische verhoudingen - erkennen dat we met heel bepaalde ogen lezen. We lezen contextueel. Dat is helemaal niet verkeerd. Integendeel, het geeft eigenheid aan de verhouding die groeit tussen de lezer en de tekst. Het zijn dus mijn ogen die over de tekst glijden. Stukje bij beetje treed ik zelf in het verhaal en het verhaal nadert mij tot intimiteit.

In de tweede plaats kijk ik naar de communicatie in het verhaal: Wie zegt wat tegen wie en wie doet wat voor of tegen iemand? Is er ook sprake van non-verbale communicatie? Hoe is de afstand tussen de personen? Wat zijn de verwachtingen die men koestert? Ik laat de werkwoorden en de symbolen die in de tekst voorkomen op me inwerken. Hiermee daal ik af naar een diepere laag. Door deze vragen komt onze wereld steeds dichter tegen de wereld van het verhaal aan te liggen. Nog meer komt het verhaal open naar ons toe. Als derde moment leg ik begin en eind van het verhaal naast elkaar. Ik vraag: wat is de situatie aan het begin en is er aan het slot iets veranderd? Zo ja, wat is er gebeurd? Door wat en wie? Ik kijk even achteruit en vooruit, bij wijze van spreken over de heg van het verhaal naar de omgeving. Ik ontdek bewegingen en veranderingen. Weerstand bij de een, blijdschap bij de ander. Weer daal ik een trede dieper af. Ik voel de dynamiek in het verhaal. Situaties van nu herken ik in situaties van toen, en andersom. De oude tekst gaat echt leven.

Tot slot zoek ik naar actualisering. Deze was al vanaf het begin gaande, maar nu meer gericht. Wat kan ik met dit verhaal in mijn leven, in onze samenleving? Dat bijzondere moment breekt dan aan, dat ik nauwelijks meer weet te scheiden tussen toen en nu. Hier en daar raken verstrengeld. Ineens zie ik in een groep joodse

ballingen in de tijd van Jesaja een groep vluchtelingen in Venlo. Alsof de tijd heeft stilgestaan, ontwaar ik in een Perzische koning uit de vijfde eeuw voor onze jaartelling die het geluk zoekt voor Israël, een huidige regering die ruimte schept voor de eigen identiteit van vreemdelingen. In een Syrische generaal, die na genezen te zijn door de profeet van Israël en terug in zijn land een verbinding zoekt tussen zijn godsdienst en die van de profeet, hoor ik mensen die zich inzetten voor de dialoog in ons land. De godsdienstige leiders van Jeruzalem protesteren tegen Jezus' omverwerping van de status quo en tot mijn schrik doen ze me denken aan mezelf. In een uitgekotste melaatse uit de bijbelse tijd die door Jezus wordt omarmd, herken ik een... (vult maar aan of in). Soms is dat heel confronterend en moet ik mijn leven bijstellen, soms is dat bemoedigend en krijg ik hoop om vol te houden. De tekst is mijn spiegel, ik geef de tekst kleur. Soms opent zich het Geheim naar mij. Een wonderlijke ervaring. Dan weet ik, geloof ik: dit is het boek der boeken. In zo'n ogenblik ben ik verrukt dat ik partner mag zijn van dit gezaghebbend boek, vervuld van heiligheid.

Meer dan eens komt er nog een allerlaatste fase. Dat is de fase waarin ik de ervaring met de tekst door mag geven aan anderen. Ik ervaar dat als bijzonder, als een voorrecht. Maar tijdens dat delen - in het leerhuis of op de preekstoel of in geschrift - gaat vreemd genoeg het proces van zoeken en vinden verder. Delen inspireert, intensiveert, corrigeert en relativiseert - werkwoorden die het proces van lezen tot en met actualiseren verdiepen.

Godsdiensten als bondgenoten

Ik trap een open deur in door te zeggen dat onze wereld een smeulend vuur van geweld en onrecht is. Telkens laat het

vuur op en ontpopt zich tot een uitslaande brand. Elk conflict scheidt buitenstaanders, randfiguren en zogenaamde andere. In die opeenstapeling van conflicten is er mijns inziens een gewichtige taak voor de godsdiensten weggelegd. Zij dienen de handen ineen te slaan en gezamenlijk op te trekken in de strijd voor vrede, recht en gerechtigheid. De basis van elke godsdienst - ook al is die basis nogal eens bedolven door eigenbelang en heerszucht - staat in het perspectief van humaniteit. Godsdiensten en religieuze stromingen die de humaniteit niet praktiseren, verdienen geen bestaansrecht. Elke godsdienstige uiting dienen we tegen het licht van de basis van recht, gerechtigheid en vrede te houden. Wat zouden de godsdiensten ongelooflijk veel goeds kunnen doen met elkaar. En de mogelijkheid is er, want iedere traditie draagt heel veel rijkdom in zich om daaraan gestalte te geven. Het is simpelweg een kwestie van willen én van open durven omgaan met het heilige boek. Waar zijn de godsdienstige leiders die zich, met het heilige boek in de hand, met huid en haar geven aan de strijd voor levensruimte voor ieder mensenkind? Ik hoop ter wille van ons aller toekomst dat hun aantal zal toenemen.

Ik kijk naar de rand van de wereld en ontwaar de hemel, en ik zeg, stamelend:

God,
U ziet naar mensenkinderen uit,
U schrijft niemand af,
geen mens is te min in uw ogen.
Uw naam zij geprezen!

God van hemel en aarde,
God van de volkeren der eeuwen,
God van mensen, hier en nu,
breng thuis wie ontheemd is,
schenk licht wie verduisterd is,
wees ons tot een bron van hoop.

God,
Uw wegen met mensen
verstaan wij onvoldoende.
Te midden van vragen en vragen
bidden wij:
om saamhorigheid tegen versplintering
om ontmoeting tegen vervreemding
om respect tegen verguizing.
In naam van Vrede,
in naam van Gerechtigheid,
in naam van Barmhartigheid.
Amen!

Het gedicht 'Messiaans' komt uit het pas verschenen boekje *Randfiguren en buitenstaanders* van de hand van Piet Schelling (uitg. Meinema, Zoetermeer, 1998).

HET LEZEN VAN DE HEILIGE SCHRIFT

Hassan Elkahlaoui

De koran, het heilige boek van de Islam, betekent voor iedere Moslim, een goddelijke openbaring, een richtsnoer dat zijn leven ordent, bestuurt en organiseert. De koran is niet alleen een boek dat verzen bevat die nuttig zijn om het gebed te kunnen verrichten, maar de koran is meer dan dat; het is een leidraad die het leven van de Moslim regelt.

Voor de islamitische gemeenschap is de koran Gods openbaring aan de profeet Mohammed, een wonder, niet alleen om zijn inhoud, maar ook om zijn taal en stijl. Het is een bewijs van de directe goddelijke inspiratie bij de profeet, en vanzelfsprekend het bewijs van zijn profetie. Want een ongeletterd man als Mohammed kan nooit uit zich zelf zo'n meesterwerk produceren.

De koran heeft een centrale plaats in het dagelijkse leven van de Moslims. Veel Moslims kennen de koran uit hun hoofd. De koran heeft ook een bijzondere plaats in de harten van de Moslims. Veel respect en grote verering worden aan de koran gegeven. Daarom kan men de koran bij elk moslim-huis in mooie kalligrafieën aantreffen. Een moslim mag ook nooit de koran aanraken als hij niet zijn rituele wassing gedaan heeft.

Hoe ben ik als moslim in het lezen en het beleven van de koran opgegroeid?

Ik was 6 jaar oud, toen ik mijn eerste kennismaking met de koran had. Dat vond plaats in een koran-school in Marokko. Tijdens deze fase moest ik een aantal verzen van de koran uit het hoofd leren. De *sjeik* (een religieuze leraar) gaf

ons lessen op een heel traditionele manier. Later op school kreeg ik ook lessen in de koran maar op een heel andere manier.

In tegenstelling tot de koran-school, moesten we op de openbare school niet de koran uit het hoofd leren. Wij kregen naast de koran-voordracht ook lessen over de exegese van de koran en over de profetische traditie.

Dankzij de aanmoediging van mijn opa begon ik de koran zelfstandig te leren.

De koran is heel noodzakelijk om de Islam te kunnen begrijpen. Hij is tevens een onmisbaar instrument voor de gelovige Moslim om zijn gebed te kunnen verrichten.

Wat voor rol heeft de koran gespeeld in mijn ontwikkelingsproces?

De profeet Mohammed wordt beschouwd, door de Moslims, als de ideale mens. Hij was een levende koran, aldus werd hij beschreven door zijn vrouw. In navolging van zijn eigenschappen probeert elke gelovige Moslim de koran te leven en te beleven. In dat kader heb ik altijd geprobeerd de koran te begrijpen en zijn boodschap te volgen.

Na mijn komst naar Europa is mijn visie op de koran veranderd; de heilige koran is voor mij niet alleen een goddelijke boodschap maar ook een belangrijke erfenis van de Islam en een symbool van mijn islamitische identiteit geworden. Want in het lezen van de koran vind ik antwoorden op mijn levensbeschouwelijke vragen. In het lezen van de koran krijg ik het gevoel dat God een directe boodschap aan mij geeft.

De koran heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling en de versterking van mijn persoonlijkheid. De hele opvoeding die ik van mijn ouders heb gehad, werd ondersteund door de koran.

Mijn liefde voor de koran was één van de oorzaken die mij aangespoord hebben om HBO-Islam opleiding te gaan volgen.

Hoe wordt de koran bij HBO-Islam onderwezen?

HBO-Islam is geen Imam opleiding zoals sommige mensen in het begin van de opleiding hebben gedacht. De HBO-Islam is een leraar opleiding; dat wil zeggen dat de lessen die de studenten bij HBO-Islam krijgen, anders zijn dan lessen die een Imam zou krijgen. Het is ook logisch; want hun werkveld is verschillend. De HBO-Islam legt de klemtoon op de didactische vorming van de studenten.

Wij krijgen als studenten op HBO-Islam een aantal vakken. Wij krijgen eigenlijk twee soorten vakken op HBO-Islam: vakken die zijn gericht op onze opleiding tot leraren, en vakken die zijn bedoeld om ons te vormen tot leraren Islam in de Nederlandse context.

Voor wat de Islamitische vakken betreft, krijgen we op de HBO-Islam een aantal vakken die van Islamitische aard zijn. Wij krijgen bijv. vakken als de levensloop van de profeet, de koran wetenschappen en ook lessen over de profetische traditie en nog andere Islamitische vakken. De koran krijgt ook veel aandacht op de HBO-Islam. Zoals ik hierboven al heb vermeld, is de koran een onmisbaar middel bij het leven van de Moslim; het is onmogelijk islam lessen te geven als men de koran niet kan begrijpen, omdat de inspiratiebron van alle islamitische vakken in de koran ligt. Daarom krijgen we op HBO-Islam vakken als Koran wetenschappen en koran recitatie. Wat houden die vakken in?

Bij koran wetenschappen kregen we lessen over de nederzending van de koran, over de inhoud van de koran en ook over zijn retorica en zijn welsprekendheid. Bij koran recitatie kregen we de technieken om de recitatie (*tajwied* in het arabisch) op een goede wijze te kunnen verrichten. De doelstelling van de HBO-Islam om bekwame leraren te vormen op het gebied van Islam en Levensbeschouwing, maakt van de HBO-Islam een bijzondere opleiding.

Hassan Elkahlaoui (geb. 1969 in Marokko) verhuisde in 1988 naar Frankrijk en in 1993 naar Nederland. Hij begon in 1995 met de HBO-Islam in Diemen, waar hij sinds 1996 ook de leraar-opleiding Frans volgt. Hij hoopt in 1999 tot de eerste groep te behoren die dan de opleiding HBO-Islam voltooit. De HBO-Islam als onderdeel van de Hogeschool Holland in Diemen is sinds de zomer van 1998 gefuseerd met de EFA, Educatieve Faculteit van de Hogeschool Amsterdam.

MOSLIMS IN EUROPA

Een nieuw SION

Naast het reeds bekende Sion als naam voor Jeruzalem, staat SION ook voor *Stichting Islamitisch Onderwijs Nederland*. De Stichting ligt overhoop met de overheid: zij meent, dat er naast de twee bestaande nog minstens drie Islamitische scholen moeten komen, ondersteund door een onderzoek van de gemeente, maar de Haagse instanties wezen de aanvraag af. Wordt voortgezet. (NRC 15 juni 98)

Imams voor 4000 moslim-gevangenen

Voor de 4000 islamitische gedetineerden zijn slechts enkele imams beschikbaar en dan nog op afroep en betaald op uurbasis. De NIR, Nederlandse Islamitische raad wil daarom dat 38 imams aangesteld zouden moeten worden om de achterstand in te halen. Het excuus, dat er geen representatieve islamitische organisatie is, zou niet meer gebruikt mogen worden. (*Trouw* 29 juni 98)

De hoofddoek wordt steeds langer..

Het verhaal rond de hoofddoek houdt niet op. Nu dreigt het kleine stukje textiel een onderwerp in de Duitse verkiezingstrijd te worden, nadat een stagiaire van Afghaanse afkomst geen vervolgc-contract kreeg aangeboden in de Duitse deelstaat Baden-Württemberg. De school wilde haar graag hebben, ook mét sluiere, omdat zij haar werk goed deed, maar de hogere instantie, het onderwijsministerie, besliste hier ook anders.

Naar aanleiding hiervan vroeg het dagblad *Trouw* de mening van enkele bedrijven. Bijenkorf en ING hadden geen enkel bezwaar, mits de dames er verzorgd uit zouden zien. Ook Albert Heijn geeft alle vrijheid. Men wilde de dames niet verplichten, maar zou het wel aardig vinden, als ze dan een hoofddoek zouden dragen 'die is bedrukt met de letters AH'. (*Trouw* 23 juli 1998)

Men wilde de dames niet verplichten, maar zou het wel aardig vinden, als ze dan een hoofddoek zouden dragen 'die is bedrukt met de letters AH'.

Rapport van Oostlander niet geaccepteerd. 'Geheime dienst' doet ook boekje open over moslems

De Euro-parlementariër Arie Oostlander (CDA) schreef een merkwaardig rapport over religieus fundamentalisme, dat in mei 1998 in de pers kwam. Hij kwam tot de conclusie, dat dat nauwelijks bestond: er was volgens hem helemaal geen gevaarlijk christelijk fundamentalisme in de Europese Unie en nauwelijks een bedreiging van islamitische zijde. Dit viel bij sommigen toch niet goed: met name in Noord-Ierland wil men toch een verband zien tussen extreme godsdienstige gevoelens en vormen van geweld.

De Nederlandse BVD (*Binnenlandse Veiligheids Dienst*) stuurde in juni een rapport naar het parlement: *De politieke islam in Nederland*. In diezelfde tijd (zat. 20 juni) kwam ook ex-premier Necmettin Erbakan naar het Ajax-stadion van Amsterdam om in een volle Arena zijn Europese aanhang toe te spreken. Dit ontketende een levendige discussie over de vraag naar het karakter van Milli Görüs, de officiële organisator. Voor het Utrechtse Universiteitsblad verklaarde Dr. Nico Landman: "De Nederlandse BVD is een beetje ambigu. In het ene jaarrapport wordt gewaarschuwd voor fundamentalistische tendensen, in het andere gewezen op de matigende invloed. Het probleem dat de veiligheidsdiensten naar voren brengen is dat de beweging twee gezichten lijkt te hebben. Aan de ene kant worden voortdurend signalen afgegeven die erop wijzen, dat de beweging vóór integratie, vóór dialoog en vóór respect voor andere godsdiensten is: kortom het hele discours van de multiculturele samenleving. Aan de andere vindt men in Turkse

publicaties en toespraken zinsneden die minder democratisch, militanter en soms ook anti-semitisch zijn. Dit tweeslachtig beeld leidt tot verschillende oordelen. In het meest negatieve geval spreekt men van wolven in schaapskleren." (25 juni 1998) Turkije-deskundige Fraukje Santing tekende in *NRC* nuance-verschillen tussen Duitsland en Nederland op: de sterke aanranging tot assimilatie in Duitsland levert veel verzet op, waardoor Turken zich juist isoleren. "Men is erop uit een parallelle samenleving in te richten.." aldus een woordvoerder van de Duitse veiligheidsdienst. Het soepeler Nederlandse integratie-beleid werd verdedigd door de Amsterdamse leider Üzeyir Kabaketepe: "In Nederland hebben we stemrecht, en ezelfs als je geen Nederlands paspoort hebt, dan heb je nog stemrecht op lokaal niveau. Juist daardoor is de turkse bevolking veel meer geworteld geraakt in de Nederlandse samenleving." (*NRC* 6-8-98)

'Salomonskoop': Haagse Julianakerk in stukjes verkocht

Op de Julianakerk in de Haagse wijk Transvaal, die voor een groot deel al vier jaar leeg stond, is in juni een bod uitgebracht door de SICN, Stichting Islamitisch Centrum Nederland, de vereniging van de Turkse Sülaymanli-beweging. Na protesten vanuit de wijk, besloot de Hervormde Diaconie een deel van de kerk over te namen, voor voortzetting van het wijkcentrum De Paardenberg. De 'rest' van het gebouw wordt door de Hervormde Gemeente verkocht aan de gemeente Den Haag, die er een multicultureel centrum wil inrichten, waarin ook plaats wordt ingeruimd voor een gebedsruimte.

Belgische moslims kiezen op 13 december a.s. hun vertegenwoordigers in de erkende 'Executive van de moslims in België'

Op zondag, 13 december 1998, zullen alle stemgerechtigde moslims in België, die tussen 1 september en 31 oktober 1998 middernacht zich als kiezer zullen hebben ingeschreven, hun stem kunnen uitbrengen op een kandidaat van hun keuze in een voor hen aangeduid kieslokaal. Daarmee zal de erkende gekozen Executief het definitieve communicatiekanaal zijn van de Belgische Maatschappij met de islam in België. In het nummer van Begrip van maart 1998 schreven wij reeds dat een definitieve overeenkomst tussen de Belgische Staat en de voorlopige Executive in de maak was. (zie hierover ook in de nummers van Begrip van maart 1996 (34-36) en januari 1997 (33-34).

21 juni 1998 was een grote en belangrijke dag voor de moslims in België. Op die dag werd in de Magdalena-zaal in de Duquesnoy-straat te Brussel, aan alle moslim-organisaties en moskeeverenigingen in België de officiële mededeling gedaan over de, wat de moslims in hun uitnodigingsbrief zelf noemden, 'de historische beslissing van de Belgische autoriteiten om de organisatie van verkiezingen van een hoofdorgaan voor islamitische cultus te aanvaarden'. De dag droeg als thema: 'Forum van 21 juni 1998: Procesus voor de Vorming van een Hoofdorgaan voor de Eredienst'. Uit geheel België - Vlaanderen, Wallonië en Brussel waren 1300 vertegenwoordigers uit alle strekkingen en groeperingen van de islamitische bevolking opgekomen voor dit historische forum. In het Frans en in het Nederlands werd uitvoerig uitleg gegeven

hoe de verkiezing van dit vertegenwoordigend Orgaan van de moslims in België zou georganiseerd worden.

Op vrijdag, 12 juni 1998, had namelijk de Ministerraad het Koninklijk Besluit goedgekeurd die de Moslims, na 24 jaar discussie en getouwtrek, toestaat om hun eigen vertegenwoordigers in een Belgische moslimraad te verkiezen. De sedert 1974 in België erkende Islam zal vanaf nu, zoals de Belgische regering dit wenst, eindelijk 'met één stem' kunnen communiceren met de Belgische maatschappij en op één lijn staan met de andere in België erkende godsdiensten.

Hoe zal de Verkiezing nu precies in zijn werk gaan?

In het Frans en het Nederlands werd aan de aanwezigen de nodige uitleg verstrekt.

- De eerste vraag was: 'Hoe kunnen wij als moslims tot een representatief orgaan van de moslims in België komen?' Als antwoord werd uitgelegd dat voor het bestuur van de erkende cultussen in België de Belgische Staat aan elke erkende godsdienst vraagt om hem een representatief orgaan voor te stellen dat competent zal zijn voor de administratieve en financiële zaken en voor de betrekkingen met de publieke autoriteiten. Daar de Islam geen hiërarchie kent, werd als meest geschikte weg die het dichtst bij het islamitische principe van de 'sjoera' (het raadplegend overleg tussen moslims) uiteindelijk het houden van verkiezingen voorgesteld die in de schoot van de moslimgemeenschappen dienen gehouden te worden.

Dit orgaan zal de officiële gesprekspartner zijn, gekozen door de moslims.

- Op de vraag 'Wie mag stemmen voor dit representatief orgaan?' werd geantwoord dat elke moslim, man en vrouw, die méér dan 18 jaar oud is en langer dan één jaar

in België woonachtig is, stemgerechtigd is.

- Om echter van zijn stemrecht gebruik te maken moet men zich inschrijven als kiezer. De inschrijving als kiezer kan gebeuren bij de Executive van de Moslims of in de moskee van hun keuze. De Executive van de moslims zal de inschrijvingen verzamelen, aan elke ingeschrevene zijn kiesbrief bezorgen en hen de plaats van zijn/haar kieslokaal meedelen. Formulieren om zich als kiezer in te schrijven werden aan de vertegenwoordigers meegegeven waarop de kandidaat-kiezers kunnen te kennen geven of zij in een moskee, of op een openbare plaats wensen te gaan stemmen.

- Als verkiesbare kandidaat of kandidate kan elke moslim, man of vrouw, die ouder dan 25 jaar zijn en meer dan vijf jaar in België woonachtig, zich aangeven bij de Executive van de Moslims. Hij of zij moet over zijn burgerrechten beschikken, mag geen politiek of diplomatiek mandaat bekleden en één van de talen van het land kunnen spreken. Tevens moet de kandidaat die verkozen wenst te worden drager zijn van een diploma van hoger secundair onderwijs. De moskeeen kunnen zelf één tot drie kandidaten voorstellen. Een kandidaat-verkozene kan zich ook vrij opgeven bij de Executive, waarbij zijn kandidatuur moet worden voorgesteld door 50 handtekeningen van moslims, met vermelding van naam, -voornaam, adres en nummer van hun identiteitskaart.

- Elke kiezer kan één stem uitbrengen op 1 kandidaat voor een Constituante bestaande uit 51 verkozenen en 17 gecoöpteerde leden. De coöptatie moet waarborgen dat moslimgroepen die onder vertegenwoordigd zijn (zoals eventueel jongeren, vrouwen of moslims uit andere

landen) ook kunnen worden opgenomen. 10 leden worden gecoöpteerd door de huidige Voorlopige Executive en 7 door de 51 verkozenen.

Deze Raad van 68 leden zal vervolgens een representatief orgaan van 17 personen voorstellen, waarvan de afkomst is verdeeld volgens hun aantallen in België: namelijk 7 van Marokkaanse afkomst, 4 van Turkse afkomst, 3 van Belgische afkomst en 3 moslims van andere afkomst. Eén derde van hen wordt na vijf jaar vervangen. Na tien jaar worden er nieuwe verkiezingen georganiseerd en zal een nieuwe moslimraad worden samengesteld.

Een commissie die zal samengesteld zijn uit moslims en niet-moslims, zal door justitie, binnenlandse zaken en het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racisme-bestrijding bij deze verkiezingen toezien op het correcte verloop ervan. Daarmee heeft het stille overleg, waarover we in ons maart-nummer spraken, tussen de voorlopige Executive, het kabinet van het Ministerie van Justitie en het centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racisme-bestrijding een unieke doorbraak tot stand gebracht, die jarenlang zowel van politieke zijde moeilijk was maar ook evenzeer wegens de verdeeldheid van de moslimgroeperingen onderling geblokkeerd was gebleven.

Vanaf 13 december 1998 ligt voor alle Belgen-niet-moslims de weg voor communicatie met hun moslim-buren duidelijk open: de Raad van de Moslims in België is van dat ogenblik d aangewezen weg voor meer begrip en verstandhouding tussen de islam, de christelijke kerken, de joodse godsdienst en andere gezindheden.

Het geroemde 'Belgische compromis', in dit geval voor het samenlevingsmodel van de islam (325.000 gelovigen en tweede godsdienst in België) met de andere godsdiensten zal, zoals de andere Belgische compromissen op cultureel, sociaal en andere vlakken, in de praktijk de eerste tien jaren van de volgende eeuw zich dienen te bewijzen als 'een weg naar integratie en begrip van de islam in de westeuropese samenlevingen'. Het model kan in elk geval een signaalfunctie vervullen voor andere westeuropese samenlevingen die belangrijke moslimminderheden tellen en nog geen 'Hoofd van de Islamitische Eredienst' kennen.—Simon Lambregs.

Islamlessen voor Islamitische kinderen in het lager Onderwijs in België

Het Lager Onderwijs in België telt in een aantal streken en steden vele islamitische kinderen. In Vlaanderen zijn dat voornamelijk Antwerpen, Gent, Sint-Niklaas, Het Brusselse en Midden-Limburg. In het Gemeenschapsonderwijs, d.i. het onderwijs georganiseerd door de Vlaamse Gemeenschap, bestaat bovendien de mogelijkheid om binnen de lesuren ook het godsdienst keuzevak Islam te volgen naast Rooms Katholieke Godsdienst, Protestantse Godsdienst, Orthodoxe Godsdienst, Joodse Godsdienst of lekenmoraal/Zedenleer. Voor de islamitische kinderen in deze Gemeenschapsscholen, waar alle islamleerkrachten werkzaam zijn, bestaat er sedert mei 1998 een door een werkgroep van Turks (meestal tot Belg genationaliseerde en in Limburg wonend) islamitische leerkrachten in het Nederland uitgegeven lessenpakket. Voor het Vrije Onderwijsnet, d.i. het voorna-

melijk katholieke onderwijs, waar geen islam-onderwijs tijdens de gewone klasuren is toegestaan, en geen islamleerkrachten werkzaam zijn, heeft deze lessenreeks dan ook minder toepassingsmogelijkheden.

In deze reeks heeft de werkgroep voor elk leerjaar van de lagere school een aangepast leerboek. Geen gestencilde bladen of losse bladen met vertalingen van oorspronkelijk Turkse of Arabische teksten meer. Het is uitgegeven door de Turkse Islamitische Religieuze Stichting van België (*Belçik Türk Islam Vakfı*). Hoewel de teksten door een leerkracht Nederlands zijn nagekeken zijn er helaas nog heel wat schoonheidsfouten in het Nederlands te vinden. Helaas voor deze goede, mooi uitgegeven waardevolle lessenreeks.

In deze lessenreeks is de islam nu eens uitgelegd in het Nederlands door leerkrachten die de godsdienst van binnenuit beleven. Dit soort werk is naar we weten nog niet in ons taalgebied voorhanden. Deze lessen zijn de moeite waard zowel door de uitgave als de wijze van uitleg.

De boeken zijn bedoeld als werkboeken voor de kinderen waarin ze zelf kunnen lezen, tekenen, kleuren en schrijven met de leerkrachten als creatieve begeleiders. Memo-hulpmiddelen helpen de minderen op didactisch verantwoorde wijze zich de basisbeginselen van de Islam eigen te maken.

De eerste twee leerjaren zijn door de werkgroep zelf samengesteld, de vier volgende leerpakketten zijn vertalingen van een eerst in het Turks geschreven tekst door in België en meestal in Limburg wonende (Turkse) leerkrachten van de werkgroep.

Nog te vermelden is dat de lessenreeks verkrijgbaar is op het adres van de 'Turk-

se Islamitische Religieuze Stichting van België', Haechtse Steenweg 67 1030 Brussel (tel. 02-218.57.-55)
of Generaal Jacques-Iaan 38 1050 Brussel (tel. 02/647.38.98 of fax 02/647.51.27).
Simon Lambregs, Genk.

Opleiding Islamkunde voor islamleraars in stroomversnelling: regentaatsopleiding Islamkunde in Brusselse Hogeschool, Universiteit van gent heeft belangstelling voor Licentiaatsopleiding

In de Erasmushogeschool van Laken (Brussel) start in het schooljaar 1998-1999 een regentaatsopleiding Islamkunde. De Executive van Moslims in België en het kabinet voor Onderwijs beklagen zich al jaren over de gebrekkige opleiding en de al te gemakkelijke toegang tot het beroep van islamleraar. Tot nu toe organiseerde de Executive zelf een kortlopende opleiding in het Nederlands van theologie en pedagogiek na een rekruteringsexamen. De voorwaarde tot toelating was dat de kandidaat islamleraar het secundair onderwijs gevolgd had en daarna nog een GPB-opleiding van tweejaar volgde.

De opleiding in de Erasmushogeschool komt tegemoet aan vragen uit de moslimsmiddens. het precieze leerplan wordt samen met de Executive van de Moslims ingevuld.

Tot nu toe werden de islamleraars gerecrueteerd door de Turkse ambassade in eigen land, Marokkaanse moskeeën moesten zelf naar oplossingen zoeken. Pas sedert 1992 stelde het Vlaamse Ministerie van Onderwijs de verplichting om een pedagogische bekwaamheidskursus te volgen en waren allen verplicht om in het Nederlands islamles te geven. De Belgische overheid heeft nooit op godsdienstig

vlak een inspanning gedaan, o.m. wachtend op een Hoofd van Eredienst voor de Islam, en stelde tot 1992 op godsdienstig gebied geen enkele eis. (vanwege het Franstalig Ministerie van Onderwijs trouwens nog steeds niet). Door nu de islamopleiding voor leerkrachten op hogeschool en universiteit te brengen krijgt hij een kans en erkenning als 'Europese godsdienst naast anderen'.

Ondertussen is ook aan de Vrije Universiteit van Gent een 'Centrum voor Islam in Europa (CIE)' opgericht, welke op 17 mei 1998 gestart. De vakgroep Cultuurwetenschap heeft reeds een protocol uitgewerkt, waardoor de kandidaturen ingepast kunnen worden in een bestaande studierichting, daar wegens decretale moeilijkheden geen aparte richting mogelijk is. Pas in de licentie zal de specialisatie volgen. Het religieuze deel van de studie zal ook hier door de Executive van de Moslims als Hoofd van Eredienst, ingevuld moeten worden door het lessenpakket samen te stellen.

Het centrum wil een interuniversitair en multidisciplinair werkend orgaan zijn dat een forum biedt voor de studie en de informatie rond de islam in België en Europa. Volgens de directeur en drijvende kracht achter het Centrum Prof. de Ley 'wil de universiteit met het centrum een positieve bijdrage leveren in de strijd tegen het racisme en de islam op universitair niveau de plaats geven die ze verdient en haar niet enkel zien als een godsdienst of cultuur ' van het oosten, maar als een deel van onze westerse samenleving. Wij willen niet alleen aan onderzoek doen maar ook deelnemen in de maatschappelijke discussies. Als academici willen wij ons aureool van respectabiliteit gebruiken

om de samenleving over deze problematieken te helpen nadenken'.

In 1994, toen het Vlaamse Blok met een racistisch gekleurde verkiezingscampagne op vele plaatsen doorbrak als partij, was De ley tevens de mede-initiatiefnemer voor een oproep van 300 universiteitsprofessoren van alle Belgische universiteiten aan de politici 'om werk te maken van de gelijkberechtiging van migranten'. dat was als idee de voorloper van dit initiatief. Tussen 1994 en 1998 was in Gent zelf nog het 'permanent overlegorgaan over islamzaken (offerfeest, begraafplaats enz.)' met het Gentse stadsbestuur op gang gekomen. Uit beide ideeën heeft zich het CIE ontwikkeld.

Zijn ontstaansmidden, de Vrije Rijksuniversiteit van Gent, één van de middens van de Belgische en Vlaamse 'Laïcité' (vrijdenkers), maakte dat er zowel in 1994 als nu weinig of geen katholieke islamdeskundigen, bijv. van de K.U.Leuven met een zetel Islamologie, bij de initiatiefnemers zijn. Ook die aanwezigheid en pluraliteit binnen het CIE zou belangrijk zijn én voor het CIE én voor de belangrijke dialoog die de Belgische vrijdenkersmiddens samen met de christelijke middens in de nabije toekomst zullen dienen te voeren met de in Europa definitief aanwezige Islam. Het zal zowel de lekenbeweging als de Christenen als de islam ten goede komen in het Europese Huis van de toekomst. Simon Lambregs.

Monniken uit Westmalle en moslims uit het Abrahamhuis ontmoeten elkaar

In de geest van openheid van de monniken in Thiberine heeft de gemeenschap van de Trappistenabdij van Westmalle en de dialooggroep van moslims en christenen van het Abrahamhuis samen op 16 mei j/i/ een namiddag met elkaar doorgebracht. Het was een vraag naar ontmoeting die uitdrukkelijk uitging van de moslims van de Abrahamhuis-dialooggroep. De aanwezige moslims van de groep 11 in aantal, m en 3 christenen werden gastvrij ontvangen bij het middagmaal en waren nadien aanwezig bij het middaggebed van de abdijsgemeenschap. Later vond er met de monniken een vriendschappelijke uitwisseling plaats over gebedsleven bij monniken en moslims en over het abdijsleven. Het gesprek en de uitwisseling waren zowel bij de monniken als bij de dialooggroep degelijk vooraf voorbereid met conferenties en gesprekken, zodat het gesprek niet in het totale onbekende voor elkaar begon. Besloten werd met een rondleiding en koffie en thee. het Abrahamhuis en de Abdijsgemeenschap waren beiden heel gelukkig om dit verrijkend gebeuren op de wegen van dialoog en begrip en beloofden elkaar om dit eerste gesprek verder te zetten en een vervolg te geven. Simon Lambregs.

Inter-textuele vergelijking van Christendom en Islam

Francien van Overbeeke-Rippen, *Overgave aan God - Navolging van Christus; een onderzoek naar afstand en nabijheid tussen Islam en Christendom*, Nijmegen, University Press 1998; 340 blz. f39,50. ISBN 90 5710 043 6

Op 15 juni 1998 promoveerde Mevr. Francien van Overbeeke-Rippen tot doctor in de theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Op ons verzoek schreef zij onderstaande samenvatting van haar dissertatie.

De relatie met het thema van dit nummer van BEGRIP is, dat een groot deel van dit proefschrift betrokken is op de Schriften van Islam en Christendom - Koran en Bijbel. In beide Boeken is er sprake van Godsopenbaring en klinken er Godsworoden. De Koran wordt zelfs in zijn geheel als Godswoord beschouwd en deze is dan ook als zodanig bestudeerd. Als Christen heb ik voor de Bijbel een criterium vastgesteld om te bepalen wat ik daarin als - woorden van God beschouw. Godsworoden vind ik dan op die plaatsen in de Bijbel, waar een directe boodschap van God wordt overgebracht door engelen, profeten of door Jezus Christus en waar als het ware 'aanhalingstekens' bij geplaatst kunnen worden.

Deze woorden *namens* God uitgesproken worden daarmee onderscheiden van die woorden in de Bijbel, waar mensen spreken *over* God of *tot* God.

In het onderzoek zijn zulke Godsworoden in Koran en Bijbel gebruikt als 'toets-

steen' voor de meningen van twee Moslim- en twee Christenauteurs, Sayyid Ahmad Khan en Hasan Askari resp. Hans Küng en Anton Wessels. Vanuit hun traditie konden zij informatie verschaffen over de verschillende contexten en achtergronden van gedachten, voorstellingen en symbolen. In hun werken werd gezocht naar antwoorden op vragen die tijdens het onderzoek opkwamen over de goddelijke positie die de Christenen aan Jezus Christus geven in een door hen beleeden goddelijke Drie-eenheid. Dit beeld van Jezus Christus heeft bij de Islam de grote vraag opgeroepen of, *indien Jezus Christus als God beschouwd wordt, gezegd kan worden, dat de mens op Golgotha zijn God gedood heeft en dat de wereld dan drie dagen zonder God heeft voortbestaan.*

Deze vraag vanuit islamitisch perspectief, werd als vraagstelling in dit onderzoek meegenomen.

De onderzoeksmethode hierbij was om de verschillen tussen Islam en Christendom te bespreken *vanuit de overeenkomsten*; dit met het oog op een beter begrijpen van verbanden tussen de beide religies, het scheppen van een werkbare sfeer en daarmee het bevorderen van een dialoog. Ook werd gezocht naar een *constant* gegeven als uitgangspunt.

Zo'n gegeven dat in beide Boeken voorkomt, leek de figuur Abraham/Ibrahiem te zijn.

Overwogen werd dat, *indien met Ibrahiem in de Koran dezelfde figuur bedoeld wordt als de Abrahamfiguur in de Bijbel, ook de God van Ibrahiem/Abraham dezelfde is en Zijn openbaringswoorden in beide*

Boeken dan wel van elkaar zouden kunnen verschillen, maar niet zodanig, dat zij tegenstrijdig aan elkaar zijn. Mocht dat wel zo lijken, dan zouden de Boeken met elkaar vergeleken moeten kunnen worden om de oorzaak van de verschillen op te sporen.

Een bestudering van de gegevens over de figuur Ibrahiem in de Koran c.q. Abraham in de Bijbel werd dus een belangrijk onderdeel van dit onderzoek. Beide Boeken spreken over deze figuur als vader van zowel Ismaël (Ishmael) als Isaäk (Ishaak), vermelden Godsopenbaringen aan hem en noemen hem 'vriend van God' en 'profeet'; zij spreken beide over het wegtrekken van Ibrahiem/Abraham uit het huis van zijn vader, waar afgoderij werd gepleegd. Er wordt dan ook geconstateerd, dat deze twee namen dezelfde persoon betreffen.

De relatie die deze voorvader heeft met Joden, Christenen en Moslims laat wel verschillen zien. Bij de Joden is er van oorsprong sprake van een genealogische lijn via Isaäk, met wie God in Abraham een verbond sluit voor zijn nageslacht - het volk Israël (Genesis 17). Ook bij de Moslims, voor zover zij behoren tot de volksgemeenschap van Mohammed, is er sprake van een genealogische lijn, via Ismaël/Ishmael, zoon van Abraham en de slavin Hagar. Vanuit *oudtestamenteel* perspectief kan het nageslacht van Ismaël in verband gebracht worden met de zegen die God, zoals vermeld in Genesis, tweemaal aan zijn vader Abraham belooft (Genesis 17:20 en 21:13) en tweemaal aan zijn moeder Hagar (Genesis 16:7 en 21:17-18). Zij is de enige vrouw in het Oude Testament, die tweemaal bij name geroepen wordt en een goddelijke bood-

schap ontvangt. Volgens Genesis 21:20-21 gaat Hagar met haar zoon wonen in de woestijn Paran en neemt zij voor hem een vrouw uit het land Egypte. In Genesis 25:12-16 worden de woonplaatsen aangegeven, waar de twaalf zonen van Ismaël zich hebben gevestigd.

In de 7e eeuw wordt de volksgemeenschap van Mohammed, behalve 'Moslim', ook 'Arabier' of 'Ismaëliet' genoemd. De 'Encyclopaedia of Islam' vermeldt over Ishmael, dat hij in de door de Arabische genealogen opgestelde stamboom geldt als de voorvader van de noordelijke Arabieren en dientengevolge van de nadien tot Arabieren genaturaliseerde stammen. Verder vermeldt deze 'Encyclopaedia' over Arabië en de Arabieren, dat de vroege historie onduidelijk is; wat over de Arabieren bekend is wordt hoofdzakelijk afgeleid uit Assyrische gegevens, klassieke schrijvers en, wat de laatste drie eeuwen vóór de Islam betreft, uit moslimtraditie en enige pre-islamitische Nabatiese en Arabische inscripties. In deze geschiedenis wordt gesproken over Aramese bedoeïenen, over de Assyrische koning Assur Nasirpal als voorgangers van de Arabieren, over Eber en de Arabische stammen Kedar, Mas'a, Tema, de Midianitische stam Efa, Ela en Sab'a (de Sabeërs), Adbe'el, Dedan en Duma.

Al noemt de 'Encyclopaedia of Islam' de vroege geschiedenis over de Arabieren dan ook 'onduidelijk', een feit is, dat de hier genoemde stammen ook reeds voorkomen in de Bijbel, n.l. in Genesis 25:1-6 en 12-18 en te onderscheiden zijn in twee categorieën:

1. zonen van Ismaël
2. zonen van Ketura met wie Abraham trouwde na Sara's dood; over deze zonen wordt vermeld, dat Abraham hen nog bij

zijn leven met geschenken wegzendt van Isaäk, oostwaarts naar het Oosterland.

Uit deze gegevens zou dus kunnen worden afgeleid, dat het de zonen en kleinzonen van Abraham/Ibrahiem zijn geweest, die aan de vroegste Arabische geschiedenis een niet geringe bijdrage hebben geleverd. Voor de Christenen, zich oriënterend op de weg die door Jezus Christus is geweest, heeft de figuur van Abraham een betekenis die hen, door Jezus' opdracht aan zijn discipelen in Mattheüs 28:19 en Lucas 24:47 en de daarop gevolgde geloofsoverdracht vanuit de Joden, op symbolische wijze verbindt met de figuur van Abraham, aan wie God de belofte had gegeven: "met u zullen alle geslachten van de aarde gezegend worden." (Genesis 12:3b)

Ook Jezus' woorden als vermeld in Johannes 10:16 spreken over deze volkeren:

"Nog andere schapen heb ik, die niet van deze stal zijn; ook die moet ik leiden en zij zullen naar mijn stem horen en het zal worden één kudde, één herder."

Door deze religieuze en symbolische relatie met Abraham delen ook Christenen in de belofte, door God in hem aan de wereld gegeven. Zo is Abraham/Ibrahiem de 'vader aller gelovigen' voor alle volkeren de symboolfiguur die als een constante heenwijst naar de andere, centrale 'Constante': de God van Abraham/Ibrahiem, Sara en Hagar, Isaäk/Ishaak en Ismaël/Ishmael, allen levend in een verbond met Hem en in verbondenheid met elkaar.

De conclusie, dat Ibrahiem in de Koran en Abraham in de Bijbel dezelfde figuur betreffen en daarmee ook zijn God die in beide Boeken tot hem spreekt. Dezelfde is, maakte handhaving van de onderzoeksme-

thode mogelijk om vanuit *overeenkomsten* de verschillen te bespreken. Deze verschillen betreffen met name de eventuele goddelijke positie van Jezus Christus. Ondanks dit verschil blijkt ook hier een overeenkomst: in beide religies wordt Jezus in verband gebracht met het Woord van God en de Geest van God. Daarom werd in de teksten van de vier schrijvers gezocht naar antwoorden op de vraag, wat zij verstaan onder 'Jezus Christus als Woord en Geest van God' en vervolgens ook onder 'Jezus Christus - de door God beminde Zoon'. Deze antwoorden werden met elkaar vergeleken en getoetst aan woorden van God in Bijbel en Koran.

De resultaten leidden tot de conclusie, dat het Gods Woord is geweest, dat Jezus tot leven riep en Gods Geest die hem sinds de moederschoot bewoonde en bij hem gebleven is gedurende zijn werk op aarde. Gods Woord klonk door hem en de Geest van God deed door hem zijn werken. Als drager van Gods Woord en Geest werd hij door God 'Mijn Zoon' genoemd - een benaming die God al in het Oude Testament gebruikte voor dienaren die Zijn wil volbrengen - speciaal het volk Israël en zijn koning. Met name wordt hier gedacht aan de woorden van God tot Mozes, als genoemd in Exodus 4:22, waar Mozes tot Farao moet zeggen:

Zo zegt de HERE: "Israël is mijn eerstgeboren zoon; daarom zeg Ik u: laat mijn zoon gaan, opdat hij Mij diene..."

en aan 2 Samuël 7:14, waar God over koning Salomo zegt:

"Ik zal hem tot een vader zijn en hij zal Mij tot een zoon zijn..."

Ook Jezus, die gekomen is om Gods wil te volbrengen (Johannes 6:38-39) is door God 'Mijn zoon' genoemd en mag God zijn Vader, 'Abba', noemen. Hetzelfde

leert hij aan zijn discipelen die hem volgen willen, met het gebed dat bekend is geworden als 'het onze Vader'. Toch wordt Jezus als dienaar van Gods wil en als drager van Gods Woord en Geest daarmee zelf geen God en evenmin deel van een goddelijke Drie-eenheid. Als God met Zijn eigen Woord en Geest Jezus vervulde, kan er geen sprake zijn van een Drie-eenheid, noch van een Twee-eenheid, maar is God de Ene en Enige.

Voor de vraag wat de reden kan zijn geweest voor de gedachte van een goddelijke Drie-eenheid werden de teksten van de auteurs opnieuw onderzocht. Daaruit bleek, dat met de verbreiding van het Evangelie naar het Westen, in tegenstelling tot die naar het Oosten, de boodschap van Jezus aangepast werd aan de nieuwe omgeving, met name aan het hellenistisch denken. Dit wordt duidelijk uit de dogmavorming in de eerste eeuwen en uit de op oecumenische concilies genomen - niet te herroepen - besluiten over de goddelijke en menselijke status van Jezus Christus. Het geloof hierin werd voorwaarde voor een *waarachtige verlossing* van de zondaar door Jezus' sterven, zonder dat dit evenwel gebaseerd werd op Godswoorden in de Bijbel.

Wat deze verlossing dan inhoudt en op basis waarvan, werd onderzocht in enkele kerkelijke leerstukken, t.w. de theorie van de satisfactie van Anselmus van Canterbury, de Heidelbergse Catechismus en de Catechismus van de Katholieke kerk. Anselmus ziet het sterven van Jezus als zijn aanbod aan de mensen om daarmee hun schuld aan God te betalen. De Heidelbergse Catechismus ziet het geheel meer als een eis van God voordat Hij zich

met de mens verzoenen wil. De Katholieke Catechismus ziet het doden van Jezus als de grootste zonde ooit door de mens begaan, waaruit God evenwel het allergrootste goed heeft laten voortkomen: de verheerlijking van Christus en onze verlossing. Geen van de drie leerstukken noemen evenwel Godswoorden waarop deze overtuigingen gebaseerd zijn.

Ook de Islam kent niet het principe van verlossing en verzoenend sterven. De Koran bevat zelfs een tekst waarin het kruisigen en de dood van Jezus Christus worden ontkend, waar de Joden worden bekritiseerd:

'...wegens hun zeggen: "Wij hebben de masieh Isa, de zoon van Marjam, Gods gezant gedood". Zij hebben hem niet gedood en zij hebben hem niet gekruisigd, maar het werd hun gesuggereerd. Zij die het daarover oneens zijn, verkeren erover in twijfel. Zij hebben er, behalve het afgaan op vermoedens, geen kennis van; zij hebben hem vast en zeker niet gedood. Echter, God heeft hem tot Zich omhooggebracht. God is machtig en wijs.' (Soera 4:157-158)

Vanwege dit verschil werd aan de vier auteurs gevraagd, welke relatie er kan bestaan tussen deze korantekst en het in de Bijbel genoemde sterven van Jezus. Geconstateerd werd, dat in de Koran gesproken wordt over de *Masieh* Isa, die niet gedood zou zijn. De *Masieh* is in de Islam de met de Godsgeest vervulde Jezus. Ook wordt geattendeerd op het *moment* waarop het donker is geworden op Golgotha. In de Bijbel is dat het moment waarop Jezus heeft geroepen: "Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?" Het is de enige keer in de Bijbel dat Jezus

God met 'God' heeft aangeroepen. De veronderstelling in dit onderzoek is dan ook, dat op Golgotha God zijn Geest heeft teruggetrokken en Jezus, zonder goddelijke vervulling, als mens gestorven is. Maar daarmee is dan ook voor zijn *verzoenend* sterven de voorwaarde weggevallen: zijn goddelijke status.

Waarom hij dan wèl heeft moeten sterven blijft voor de auteurs een vraag. Jezus zelf geeft echter een duidelijk antwoord hierop in zijn gelijkenis van de slechte pachters van de wijngaard, waar de heer van de wijngaard, nadat slaven die om zijn deel van de oogst kwamen werden mishandeld en gedood, zegt: Wat moet ik doen? Ik zal mijn zoon zenden, *hem zullen zij ontzien*. Waarmee geconcludeerd wordt, dat het de bedoeling van de heer was, dat zijn zoon in leven bleef. Voor het onderzoek is deze conclusie van groot belang.

Wat dan wèl het doel van Jezus' komst in deze wereld is geweest is volgens de auteurs het centraal stellen van God en het gestalte geven aan Zijn komend Koninkrijk. Dit wordt bevestigd door Jezus in zijn prediking, in zijn genezingen en zijn strijd tegen de boze machten, om zodoende *niets verloren te laten gaan* van wat God hem heeft gegeven. Dit werk draagt hij over op zijn discipelen en daarmee heeft hij hen de wereld ingezonden.

De laatste vraag aan de auteurs is of wat met Jezus gebeurd is op Golgotha nog van invloed geweest is op de boodschap die aan de wereld gebracht is. Het onderzoek wijst in een richting waarbij het *schuldbesef* verschillende uitwegen gezocht heeft: in welke hoedanigheid is Jezus gedood, door wie en waarom? Ook aanpassing aan het Hellenisme heeft invloed op de boodschap gehad.

Verder heeft het onderzoek laten zien, dat

de drie geloofsgroepen, Joden, Christenen en Moslims *van oorsprong* dichter bij elkaar staan dan gedacht en dat God, die Dezelfde is, met alle drie Abrahammitische geloofsgroepen een eigen relatie heeft: met het volk van Israël als zijn verbondsvolk, met het volk van Ismaël als zijn gezegend volk en met het Christenvolk als 'Jezus' schapen die nièt van deze stal zijn'. Zij zullen volgens hem allen worden tot één kudde met één Herder.

Dit besef moet een aanzet kunnen geven tot dialoog en trialoog en tot een gezamenlijk voortgaan om het Koninkrijk van God gestalte te geven.—Francien van Overbeeke-Rippen

De gouden keten van de profeet tot nu
Shaykh Muhammad Hisham Kabbani, *The Naqshbandi Sufi Way, history and guidebook of the Saints of the Golden Chain*, Kazi Publications, Chicago, 1995, 469 blz., ISBN 0-934905-34-7, prijs US\$ 99.-
Sjeich Hisham is een schoonzoon en chalifa (plaatsvervanger) van Sjeich Nazim, op dit moment de hoogste meester van de Haqqani-tak van de aloude Naqshbandi-orde. Zijn boek is in zeer begrijpelijke taal geschreven en bestaat voor een groot deel uit biografieën van al de opeenvolgende meesters, van de Profeet Mohammed tot Sjeich Nazim, die tezamen de "gouden keten" vormen. Velen van hen zijn afgebeeld op prenten en foto's in het boek - wat, aldus Sjeich Hisham, in de Islam uitdrukkelijk is toegestaan voor onderwijs en verduidelijking van het vertelde.

Soefi's, zo zegt de inleiding, willen leven als de Profeet en zijn metgezellen, zowel in uiterlijk gedrag als in innerlijke ontwikkeling. Centraal staat hierbij de *dhikr*, het voortdurend gedenken van God, dat je

transformeert, opneemt, uitwist en doet herrijzen in de Goddelijke Werkelijkheid. De Minnaars van God ontvangen hun spirituele kennis door de keten van elkaar opvolgende meesters, maar soms is er *uwaysi*, rechtstreekse verkrijging door een ontmoeting in de spirituele wereld met een lang overleden meester, ja zelfs met Jezus of Mohammed.

De Naqshbandi onderscheiden zich van andere Soefi's in hun aanpak, doordat "zij beginnen waar de anderen eindigen", nl bij "het tot zich trekken van de volle Goddelijke Liefde zoals geschonken aan Abu Bakr, de meest vertrouwde vriend van de Profeet". De nadruk valt bij hen op de "stille dhikr", het noemen van de naam Allah, Gods naam die alle andere namen omvat, in de stilte van hun hart. Het boek eindigt met een gedetailleerde uiteenzetting van dhikr en de andere geestelijke oefeningen, zoals de Naqshbandi, leerlingen van Sjeich Nazim, die verrichten, opdat zij de zegeningen van Eeuwige Liefde door God's Genade mogen verwerven.

De biografieën van de meesters van de "gouden keten" vermelden - naast gewone feiten uit hun leven - hun roeping door God, hun verwerving van wereldlijke en spirituele kennis, hun soms wonderbaarlijke vermogens, hun milddadigheid en hun specifieke opvattingen en toevoegingen aan de traditie. Aan één stuk gelezen, vertellen zij een brok islamitische geschiedenis. Wij volgen de eerste meesters naar Noord-Perzië, dat ongeveer vijfhonderd jaar hun centrum zou blijven. Onder hen waren er uit families van aanhangers van Zarathoestra, een ander was een nakomeling van Ali, de schoonzoon van de Profeet. In de 12e t/m 16e eeuw zetelden de *khwadjagan*, de "meesters der wijsheid", eerst in Boechara en later in Samarkand, beide in wat tegenwoordig Oezbekistan heet. Hier kreeg de Naqshbandi-orde vorm: van Abdul Khaliq al-Ghujdawani (gest. 1179) en Muhammad Bahauddin Shah Naqshband (1317-1388) ontving zij haar voornaamste beginselen en haar naam. Het is jammer, dat Sjeich Hisham zo weinig vertelt over de cultureel-maat-

schappelijke context waarin dit zich heeft afgespeeld. Oezbekistan was al sinds de oudheid een knooppunt van karavaanwegen uit Voor-Azië, uit Indië en uit China, en daardoor een trefpunt van handel, legers en culturen. In Boechara woonden veel Joden en al in de 10e eeuw was er een bloeiende islamitische cultuur. De beroemde filosoof Avicenna woonde er in die tijd. In de 13e en 14e eeuw was Oezbekistan het geografische centrum van het door Dzijngis Khan gestichte mongoolse rijk, dat zich uitstreckte van de Chinese Zee tot in Hongarije. De mongoolse heersers waren tolerant inzake de godsdienst; hun hogere kringen telden veel aanhangers van het tibetaanse Boeddhisme en van het nestoriaanse Christendom. Shah Naqshband leefde in de nadagen van het mongoolse rijk, toen Timur Lenk vanuit Samarkand het zuidwestelijke khanaat regeerde en daar de Islam zijn dominante positie teruggaf. Sjeich Hisham meldt slechts terloops dat de Naqshbandi een politieke rol hebben gespeeld, onder meer in China onder de Ming- en Chingdynastieën. Nazaten van Timur Lenk stichtten een nieuw rijk in Indië, met als hoofdstad Delhi. In de 17e en 18e eeuw zetelden daar ook de meesters van de Naqshbandi-orde, onder wie Sirhindi, de "vernieuwer van het tweede millennium". In de 19e eeuw verhuizen de meesters van de "gouden keten" naar het osmaanse rijk. Uitvoerig worden wij voorgelicht over de rol van de Naqshbandi in de oorlogen in het Kaukasus-gebied tegen de russische veroveraars (ook toen al!) en over de positie van Sjeich Sharafuddin ad-Daghestani (1875-1936) als adviseur van de turkse Sultan. Sjeich Abd Allah ad-Dhagestani (1891-1973) gaf aan de orde nieuwe spirituele impulsen; hij wordt nog

steeds als de "grandshaykh" vereerd. De huidige Sjeich, Nazim al-Haqqani (aan wie wij in Begrip van Mei '98 op pag. 132 al meer aandacht hebben besteed), leidt de verbreiding van de orde over de wereld. Hij zetelt afwisselend op Cyprus en in Londen, hij bezoekt aanhangers onder meer in Malaysië en de Verenigde Staten en hij woonde, na de val van het communisme, de herinwijding bij van school en moskee van Shah Naqshband in Boechara.—Jan Landheer

Engelen

Shaykh Muhammad Hisham Kabbani, *Angels Unveiled, a Sufi perspective*, Kazi Publications, Chicago, 1995, 245 blz., ISBN 1-56744-514-4, prijs US\$ 15.-

Sjeich Hisham, die wij hierboven al ontmoetten als auteur van *The Naqshbandi Sufi Way*, is een productief schrijver. Zo publiceerde hij ook dit boek over engelen, gebaseerd op de Koran en vooral op de Tradities. "De Islam", zo zegt het Voorwoord, "kan als godsdienst niet worden begrepen zonder engelen". Engelen zijn de boodschappers van God, door Hem geschapen uit licht, om overal - in kristallen en levende cellen, in plant en dier en mens, in rivieren en oceanen, in sterren en sterrenstelsels, ja ook in andere werelden - Zijn wil te openbaren. Engelen bewegen zich met de snelheid van de gedachte. Voor ons zijn zij meest onzichtbaar, want hun woonplaats is in de vierde dimensie, het paradijs. Deze beschrijving en een enkele zin zoals "engelen begeleiden het hele proces van de schepping der werelden, alsook van die der menselijke wezens", deden mij even denken aan de procestheologie. Volgens deze immers is de schepping een voortgaand gebeuren,

waarbij God steeds elke entiteit in het heelal geïnformeerd houdt omtrent Zijn doel in de gegeven omstandigheden. Maar dit dynamische wereldbeeld, en zeker de daarmee verbonden vrijheid van elke entiteit om zich al dan niet naar Gods doelstelling te ontplooiën, kom ik toch eigenlijk verder in het boek niet tegen.

Wel is de mens, een hoger schepsel dan de engelen die hem beschermen en begeleiden, die vrijheid gegeven. De mens moet zich echter inspannen om met hulp van zijn engelen naar Gods wil te leven, "zijn ingeschapen engelennatuur te ont-wikkelen", opdat ook hem een plaats in het paradijs ten deel zal vallen. Sjeich Hisham geeft voorbeelden van de rol van engelen in het leven van mensen in vroeger tijden. Hij vertelt ons met name over Adam, Noach, Abraham, Jozef, Jona, Maria en Jezus. Daarbij vernemen wij veel wat de Bijbel niet vertelt. Bijzondere aandacht krijgt de hemelreis van de Profeet Mohammed, die in Jeruzalem begon. Begeleid door de aartsengel Gabriël trok Mohammed door de zeven hemelen, van het paradijs van de vrede tot het paradijs der paradijzen. Hun eerste ontmoeting was met de engel aan de poort, die de geesten der gelovigen hun plaatsen in de hemel wijst en voor de ongelovigen vergiffenis vraagt opdat ook hun geesten een plekje krijgen. Later wordt Mohammed begroet door zijn grote voorgangers, onder wie Jezus, eens door God "gezonden als een Woord van Hem aan de wereld". Alle hemelbewoners zingen voortdurend de lof van God, in elke hemel volgens een andere tekst. Steeds grotere rijkdom, steeds mooiere muziek, steeds lichtere engelen in steeds grotere getale komen de reizigers tegen op hun weg, totdat zij de lotusboom bereiken "aan de

uiterste grens van het geschapen intellect", waar voorbij zelfs Gabriël geen toegang heeft. Het is verleidelijk een parallel te trekken met Dante's tocht door het paradijs, zo'n zevenhonderd jaar later. Ook Dante reisde door steeds hogere hemelen, maar hij werd begeleid door de geest van zijn gestorven geliefde, Beatrice, en in elke hemel, gekenmerkt door een bepaalde deugd, voerde hij met de geesten van beroemde mensen lange gesprekken, filosofisch en theologisch van aard en over ontwikkelingen in de wereld. Toch bereikt ook Dante de grens tot waar zijn begeleidster mag gaan. Daar voorbij aanschouwt hij tenslotte God, zijn wil en verlangen vloeien samen, nooit wil hij meer weg om iets anders te zien. Net zo'n ervaring had Mohammed, nadat hij de Geest, het hoofd van alle engelen, en vele sluiers had achter zich gelaten: overal zag hij alleen maar God... maar toen werd hij teruggestuurd naar de aarde om Gods Boodschap te gaan brengen aan de mensen.

Sjeich Hisham begint de tweede helft van zijn boek met voorbeelden uit onze eigen tijd: wonderbaarlijke verschijningen, reddingen en genezingen, onder meer in Beirut in de jaren tachtig tegen de achtergrond van de Libanese burgeroorlog. Hij vertelt verder van mensen, heiligen, in wie de kracht van engelen domineert, zodat zij loskomen van ruimte en tijd, op verschillende plaatsen tegelijk kunnen verschijnen en komende gebeurtenissen kunnen zien. Dan gaat hij over naar de toekomst. Als wij gestorven zijn zullen doodsengelen ons over ons leven ondervragen, blijkbaar vooral om ons met onszelf te confronteren en tot berouw te bewegen, "want God weet immers toch alles al". Tenslotte zal de eindtijd komen.

De uitvoerige beschrijving ervan herinnert aan de Openbaring van Johannes. De trompet schalt, alle werelden vergaan, zelfs de engelen sterven. Dan herschept God de hemel en de aarde. Ieder zal leven in vrede en in liefde, badend in schoonheid en liefde als van engelen. "Zo sprak de engel. Toen bracht hij de vredesgroet en vertrok".—Jan Landheer

Theologische Aardsrijkskunde

Ludwig Hagemann & Adel Theodor Khoury, *Dürfen Muslime auf Dauer in einem nicht-islamischen Land leben?*, Würzburg: Echter Verlag, 1997, DM 36,- 132 blz.

In de klassieke rechtsleer van de Islam komt een verdeling van de wereld voor in gebieden die horen tot de Islam (*dar al-Islam*) en 'gebieden van oorlog' (*Dar al-harb*). Ook al zijn er geen ondubbelzinnige aanwijzingen in de koran of de *hadith*, toch wordt aan deze verdeling door strikte islamitische rechtsgeleerden wel de verplichting verbonden dat een moslim niet langer dan nodig in het 'gebied van oorlog' zou moeten wonen: hij zou dus (weer) naar islamitisch gebied moeten verhuizen. Ideaal zou ook zijn, dat de hele wereld 'Huis van de Islam' wordt. Deze leer heeft een hoog ideologisch gehalte en wil nogal eens ver af staan van de concrete politieke en economische realiteit. Hagemann en Khoury hebben een aantal oude, maar ook nieuwe teksten bijeengebracht. Zij willen eigenlijk bereiken dat moslims hun diaspora-situatie in westerse landen als een goede kans om hun identiteit als moslims ook te ontvouwen. Of daarvoor het oprakelen van die oude, eigenlijk niet zo sterk in de koran geprononceerde theorie helpt, kan men betwijfe-

len.

Het is overigens eigenaardig dat deze godsdienstwetenschappelijke studie vrijwel geen enkele verwijzing heeft naar situaties in andere landen van Europa dan Duitsland. Ook bijv. niet naar de boeiende studie van Wasif Sjadid en Sjoerd van Koningsveld "Loyalty to a non-Muslim Government" in hun boek *Political Participation and Identities of Muslims in Non-Muslim States* (Kampen: Kok Pharos, 1996).—KS

Feestbundel-met-rouwrandje voor Witte Pater Robert Caspar (1923-)

Ludwig Hagemann & Reiner Albert (red.), *Dialog in der Sackgasse? Christen und Muslime zwischen Annäherung und Abschottung*, Würzburg:Echter Verlag, 1998, 205 blz., ISBN 3-89375-162-9 DM 44,-

Robert Caspar, een Franse priester, werd in 1950 lid van de Orde der 'Witte Paters', gesticht door Kardinaal Lavignerie voor bekeringswerk in Afrika, zowel onder de molsims als in het deel ten Zuiden van de Sahara. Caspar studeerde Arabisch en Islam en doceerde jarenlang in Tunis. Hij werd een van de personen, die aan de oorsprong stonden van de open houding van de katholieken tegenover andere religies vanaf het Ite Vaticaans Concilie (1962-1965). Ter gelegenheid van zijn 75e verjaardag krijgt hij hier een gedenkbundel, die begint met zijn levensloop en een keuze uit zijn belangrijkste geschriften.

Het eigenlijk boek valt in twee delen uiteen. Er zijn een aantal bijdragen over het groeiende fundamentalisme: de Islam wordt politieker ook in Duitsland, de druk om je als moslim af te zetten tegen Chris-

tenen en gesecculariseerden wordt sterker en vandaar ook de voortgang van dat debat of je als moslim wel in een 'huis van oorlog' mag blijven wonen, waarover ook een aparte publikatie verscheen, zie hierboven.

Verder zijn er enkele boeiende bijdragen over de bouw en inrichting van de grote nieuwe moskee in Mannheim, die aanvankelijk wel ruimte bood aan een wetenschappelijk *Institut für deutsch-türkische Intergrationsforderung*, maar daar later weer op terug kwam. Toenemende 'afscheiding' dus? Geen leuke titel en perspectief voor Caspar, die heel zijn leven voor toenadering en contacten heeft gepleit, maar de auteurs uit Duitsland kunnen daar ook niet veel aan doen en willen de werkelijkheid eerlijk onder ogen zien.-
Karel Steenbrink

Feesten bij de burens- een Feestkalender 1999

Een exclusieve kalender voor 1999, uitgegeven door 'Kerkwerk Multicultureel Samenleven' in Brussel en 'Kerk en Wereld' in Mechelen geeft U een antwoord én informatie over alle religieuze feesten. Zo kan je je burens bij hun feesten gelukwensen.

Originele foto's, formaat 280mm x 150mm, kosten 280BF. Te verkrijgen bij : Kerkwerk Multicultureel Samenleven, Huidevetterstraat 165 1000 Brussel (tel. 02.502.11.28 fax: 02. 502.81.01) of bij Kerk en Wereld, Korte Schipstraat 16 2800 Mechelen (tel. 015.28.07.00 fax: 015.28.07.01

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

* De *Islamitische Stichting Platform Zwolle* en de oecumenische werkgroep *Samen Leven Anders Geloven* houden in Zwolle vijf avonden: 15 september, 12 november, 15 december, 9 februari en 13 april. Op 15 september is het thema: **24 uur der dag, zeven dagen per week: recht op rust** met Abdulwahid van Bommel en Ds. J. Westra. Op 12 november is het thema **Nederland: kerk/moskee en staat**, met F. Madarun, imam te Zwolle en K. van der Kamp, scriba van de Provinciale Kerk Vergadering.

* Zaterdag 26 september wordt er een ontmoeting door en voor 'Gemengde Relaties' georganiseerd op Kerk en Wereld in Driebergen. Het onderwerp zal zijn: Voorbereiding op het huwelijk van een 'gemengde relatie' (moslim-christen): wat kom je tegen en hoe communiceer je daarover?" Informatie: Hoessein 'l Arab (0343-51.22.41) of Josien Folbert (033-49.60.327)

* Op 28 september vinden de jaarlijkse Post-Academische colleges plaats in het VU-gebouw. Het onderwerp voor deze studiedag zal zijn: Moslim- en christengemeenschappen in een minderheidspositie: wat is de invloed daarvan op hun spreken en denken over dialoog? Nadere bekendmaking volgt nog.

* Op 5 oktober wordt een studiedag aangeboden aan pastores en andere belangstellenden. Onderwerp: De pastorale zorg voor 'gemengde relaties'. Vanuit de islamitische traditie worden m.n. de juridische aspecten belicht, terwijl vanuit de christelijke traditie aandacht besteed zal worden aan de pastorale en liturgische aspecten. Medewerking van Drs. El Jamai en Drs. C. 't Lam. Plaats: Dienstencentrum GKN in Leusden. Informatie: Josien Folbert 033-49.60.327 of fax 033-494.87.07

* Al-Nisa, Kerk en Wereld en het SoW-bureau voor de Ontmoeting met Moslims organiseren hun jaarlijks weekend voor vrouwen. Het thema voor deze bijeenkomst is "Mens te zijn op aarde - rentmeesterschap/khalifah in opdracht van God".

Datum: 10 en 11 oktober 1998. Informatie en opgave bij Kerk en Wereld tel. 0343 - 51.22.41

* *Een multiculturele samenleving. Ideaal zeg, maar wat bedoelen we eigenlijk?* Op 30 oktober wordt over dit thema een conferentie in de Johanneskerk in Utrecht gehouden (van 9.30 - 17.30 uur). Informatie en aanmelding bij MCKS, Dick Koelega, Postbus 19, 3970 AA Driebergen, telefoon: 0343 - 51.22.41, fax: 0343 - 51.75.03

* **Oproep** Komend najaar willen we in de regio Amersfoort/Utrecht starten met een studiegroep rond de Koran. Het is de bedoeling dat we via teksten van de Koran meer vertrouwd raken met de wereld van de Islam. De precieze aanpak staat nog niet vast. Deze hangt mede af van het aantal deelnemers en hun wensen/verwachtingen. Heb je belangstelling of wil je meer informatie, neem dan contact op met één van onderstaande telefoonnummers. Je wordt dan van één en ander op de hoogte gehouden. Saïd Bellari, tel. 033 - 45.64.716; Joantine Joustra, tel. 035 - 60.31.129

* **Nieuwe Datum:** de Ontmoetingsdag Imams-Pastores is vastgesteld voor ma. 23 nov. 1989 in het Abdijhuis te Heeswijk (Noord-Brabant). Info: Berry van Oers, 073-6145159.

* **Negende Vredeswake Moslim-Christenen met het Abrahamshuis te Genk.** Op Vrijdag 3 okt. a.s. om 19 uur richt de Dialooggroep Moslim-Christenen van het Abrahamshuis in het Limburgse Genk voor de negende keer een interreligieuze Vredeswake in war christenen en moslims aanwezig zijn bij elkaars gebed. De wake gaat dit jaar door met de marokkaanse Gemeenschap van Sledderlo (Z.Genk) als gastgemeenschap en vindt plaats in het buurthuis van Nieuw-Sledderlo. Nadien is er weer een ontmoeting van de deelnemers aan de wake. Christenen en moslims uit de Genkse abrahamitische gemeenschappen en elders zijn er zoals elk jaar heel welkom.

* **De achtste interreligieuze ontmoetingsdag**, georganiseerd door WIS, wordt gehouden op zondag 15 november a.s. van 10.30-17.00 in de Platoschool, Fred. Roeskestraat 94a in Amsterdam. Thema is: *Spiritualiteit en Geld: Verleiding of verlossing?* Er zijn vele sprekers en workshops. Info: 072-5332690 of 020-6260077; fax 020-6260087 e-mail: peronne@wirehub.nl

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)